

EXCUUS ALS BEWIJS VAN AANSPRAKELIJKHEID

Onderzoek naar het gebruik van aangeboden excuses die leiden tot de vestiging van aansprakelijkheid

TILBURG
UNIVERSITY

Masterthesis Rechtsgeleerdheid
Aansprakelijkheidsrecht

C.J.M. van Doorn
L.A.B.M. Wijntjens

Aniek van Rooij
521410

VOORWOORD

Het schrijven van dit voorwoord betekent voor mij het leggen van de laatste hand aan deze masterthesis en daarmee het einde van mijn studententijd. Ik kijk terug op ontzettend leuke studiejaren. Voor het bijdragen aan deze fijne tijd gaat de meeste dankbaarheid uit naar mijn ouders, die me tijdens mijn hele studie hebben gesteund in welke vorm dan ook. Trots mag dan ook wat kosten zoals zij dat zeggen. Pien en Nina, studiegenoten en vriendinnen vanaf het allereerste college, hen had ik voor geen goud willen missen de afgelopen jaren. Ik ben blij dat ik deze studietijd mag afsluiten met deze thesis waaraan ik tijdens het schrijven veel plezier heb beleefd. Karlijn heeft me begeleid tijdens dit traject en ik wil haar bedanken voor deze begeleiding en de waardevolle feedback. Ook gaat mijn dank uit naar Flip, voor waardevolle commentaren en het wisselen van gedachten over de materie. Tot slot wil ik Timo bedanken voor relativerende woorden wanneer deze nodig waren, hem wens ik veel succes bij het afronden van zijn thesis.

Aniek van Rooij

Tilburg, 10 oktober 2019

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	7
1.1 Aanleiding.....	7
1.2 Probleemanalyse	7
1.3 Probleemstelling.....	9
1.4 Methodologie.....	10
1.5 Relevantie.....	11
1.6 Begrip excuus	12
1.7 Leeswijzer	13
WETTELIJK BEWIJSSTELSEL.....	15
2.1 Stellen, betwisten en bewijzen.....	15
2.1.1 Schriftelijk bewijs	16
2.1.2 Getuigenverklaring.....	16
2.2 Vereisten voor aansprakelijkheid.....	17
2.2.1 Verwijtbaar handelen	17
2.2.2 Erkenning van feiten	18
2.3 Bewijsuitsluitingen.....	18
2.4 Conclusie.....	19
RECHTSPRAAK.....	21
3.1 Methodiek	21
3.1.1 Beperkingen	22
3.1.2 Twee hoofdcategorieën.....	22
3.2 Excuses van belang voor vraag naar aansprakelijkheid.....	23
3.2.1 Nauwkeurig onderzoek van excuus	23
3.2.2 Erkenning van feiten	24
3.2.3 Verwijtbaar gedrag.....	24
3.3 Excuses anderszins van belang.....	25
3.3.1 Wanprestatie.....	25
3.3.2 Onrechtmatig handelen.....	26
3.4 Conclusie.....	27
WETGEVING IN DE VERENIGDE STATEN, AUSTRALIË EN CANADA	29
4.1 Partial apology laws versus full apology laws.....	29
4.2 Wetgeving in de Verenigde Staten.....	29

4.3	Wetgeving in Australië.....	32
4.4	Wetgeving in Canada.....	35
4.5	Conclusie.....	37
OPTIE TOT WIJZIGING WETGEVING.....		39
5.1	Bevindingen voorgaande hoofdstukken.....	39
5.2	Wetgevingen vergeleken.....	40
5.3	Wetgeving wijzigen.....	41
5.3.1	Niet toelaten als bewijs.....	41
5.3.2	Niet relevant achten in beslissing omtrent aansprakelijkheid	42
5.3.3	Een andere mogelijkheid?.....	42
5.4	Conclusie.....	43
CONCLUSIE.....		45
6.1	Plaats van excuses in civiele procedures.....	45
6.2	Omgang met excuses in rechtspraak	46
6.3	Wetgeving VS, Australië en Canada.....	46
6.4	Optie tot wijziging wetgeving	47
6.5	Tot slot.....	47
BIJLAGEN.....		49
	Bijlage I – Zoekresultaten jurisprudentieonderzoek.....	51
	Bijlage II – Overzicht onderzochte deelstaten VS	53
	Bijlage III – Overzicht onderzochte deelstaten Australië	55
	Bijlage IV – Overzicht onderzochte deelstaten Canada.....	57
	Bijlage V – Overzicht aanwezige elementen per deelstaat per land.....	59
LITERATUURLIJST.....		61
JURISPRUDENTIELIJST.....		67

INLEIDING

1.1 Aanleiding

De Nederlandse Spoorwegen bood het aan voor haar rol tijdens de Tweede Wereldoorlog,¹ de Nederlandse ambassadeur in Indonesië bood het namens de regering aan inzake de bloedvergieten in Rawagede,² burgemeester Abouthaleb riep het Kabinet op het aan te bieden voor het jarenlange bedrijven van slavernij,³ Shell bood het aan voor een explosie in een van haar fabrieken in Moerdijk,⁴ en ook minister-president Rutte bood het de Groningers aan voor de schade uit gaswinning en de moeizame pogingen tot oplossingen te komen.⁵ Het aanbieden van excuses kan voor benadeelden van grote emotionele waarde zijn. Voor degenen die het aanbieden kan het echter gevolgen met zich meebrengen die niet altijd voorzienbaar zijn. In alle bovenstaande gevallen zijn uiteindelijk pas excuses aangeboden nadat er duidelijkheid was over aansprakelijkheid en het al dan niet vergoeden van schade. Een excuus kan tot gevolg hebben dat het wordt gezien als een erkenning van aansprakelijkheid, of kan gebruikt worden als middel om aan te tonen dat de aanbieder ervan aansprakelijk is.

1.2 Probleemanalyse

De vraag wie is gehouden tot het vergoeden van schade wordt beantwoord door het aansprakelijkheidsrecht. Wanneer partijen het niet eens zijn over wie aansprakelijk is voor ontstane schade, kan de rechter zich over deze kwestie buigen in een civiele procedure. Aansprakelijkheid vloeit voort uit de juridische waardering van de feiten en de rechter zal aansprakelijkheid moeten vestigen op grond van de specifieke omstandigheden van het geval.⁶ In een civiele procedure zijn het de partijen – in casu de schadeveroorzaker en de benadeelde – die de feiten zullen moeten aandragen waarop de rechter zijn oordeel kan baseren.⁷ Wordt een feit door de wederpartij betwist, zal dit feit bewezen moeten worden. Bewijs kan ingevolge artikel 152 Rv worden geleverd door alle middelen. Nederland kent een vrij bewijsstelsel en

¹ *NRC* 29 september 2005.

² *NOS* 5 december 2011.

³ *NOS* 30 juni 2018.

⁴ *RTLZ* 14 mei 2019.

⁵ *NOS* 4 juni 2019.

⁶ Zwart-Hink *NJB* 2017/2032.

⁷ Artikel 149, lid 1 Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (Rv).

zodoende mag de rechter zelf gewicht toekennen aan deze bewijsmiddelen.⁸ Met deze bewijsmiddelen kan de rechter feiten onderbouwen die hij ten grondslag legt aan zijn oordeel over wie aansprakelijk is.

Wanneer een schadeval heeft plaatsgevonden, kan de veroorzaker daarvan geneigd zijn hiervoor een excuus aan te bieden. Deze zou zich schuldig kunnen voelen, of wil graag zijn medeleven uiten tegenover de benadeelde. Een excuus kan positieve effecten hebben op zowel de benadeelde als de schadeveroorzaker. Het kan toekomen aan de immateriële behoeften van de benadeelde, alsook het herstelproces bevorderen, woede wegnemen en mede zorgen voor de-escalatie van het geschil.⁹ Excuses zijn dus in zekere zin van helende, of therapeutische waarde, maar kunnen ook van juridische waarde zijn. Een excuus kan namelijk worden ingebracht in een procedure om aan te tonen dat de schadeveroorzaker aansprakelijk gehouden moet worden voor zijn handelen. Zo kan benadeelde het inbrengen ter onderbouwing van feiten, of het excuus kan dienen als bewijsmiddel indien feiten worden betwist, nu bewijs door alle middelen geleverd kan worden.¹⁰

Wat een benadeelde met het inbrengen van excuses teweeg kan, of tracht te brengen is tweeledig. Ten eerste kan het feit op zichzelf dat een excuus is aangeboden, leiden tot de veronderstelling dat de schadeveroorzaker verwijtbaar heeft gehandeld. Wanneer aansprakelijkheid in een civiele procedure ter discussie staat, kan de benadeelde het excuus inbrengen ter onderbouwing van de stelling dat de schadeveroorzaker (zelf vindt dat hij) verwijtbaar gehandeld zou hebben. Ter illustratie: “Sorry, ik had beter moeten kijken.” Ten tweede gaat het aanbieden van excuses vaak gepaard met een (al dan niet impliciete) erkenning van feiten.¹¹ Wanneer een e-mail met een excuus wordt verzonden, kan daarin bijvoorbeeld een deel van de feitelijke toedracht beschreven staan. Ter illustratie: “Het spijt me, ik had geen toestemming gevraagd.”

De rechter zou dit excuus kunnen gebruiken ter onderbouwing van de feiten die hij ten grondslag legt aan het oordeel dat de schadeveroorzakende partij aansprakelijk is voor de toegebrachte schade. Voorondersteld wordt dat het gebruik van excuses door rechters om een oordeel te vellen over aansprakelijkheid, leidt tot terughoudendheid in het aanbieden ervan.¹²

⁸ Artikel 152 Rv.

⁹ Zie o.a. Davis & Gold, *Personality & Individual Differences* (50) 2011; Gold & Weiner, *Basic & Applied Psychology* (22) 2000.

¹⁰ Artikel 152 Rv.

¹¹ Wijntjens, *WPNR* 2016/7092; Zwart-Hink *NJB* 2017/2032.

¹² De aanname dat het gebruik van excuses door rechters terughoudendheid in het aanbieden van excuses teweegbrengt, volgt uit een logische beredenering. Deze vooronderstelling zou bekrachtigd kunnen worden

Uitgaande van die vooronderstelling, leidt dat tot een maatschappelijk onwenselijke situatie waarin de schadeveroorzaker zich belemmerd voelt om excuses te maken aan de benadeelde en het daarom achterwege laat. Dit is onwenselijk wanneer men bedenkt dat het betuigen van spijt, het uiten van medeleven of aanbieden van een excuus een positief effect heeft op onder andere de-escalatie van het geschil en het immateriële herstel van benadeelde. Door uitingen van excuses te beschermen, kan deze terughoudendheid weggenomen worden. Een optie is om wetgeving in te voeren of huidige wetgeving aan te passen waardoor excuses niet ingebracht mogen worden in een procedure. In de Verenigde Staten (VS), Australië en Canada worden excuses beschermd in een civiele procedure omtrent aansprakelijkheid, onder andere door ze niet toe te laten als bewijsmiddel. Indien rechters ingebrachte excuses ten grondslag leggen aan hun oordeel omtrent aansprakelijkheid, kan voor een oplossing hiervoor mogelijk inspiratie worden geput uit de VS, Australië en Canada.

Huidige literatuur richt zich vooral op de vraag of een verontschuldiging gezien kan worden als erkenning nog voor de rechter überhaupt hoeft te toetsen of aan de voorwaarden van aansprakelijkheid is voldaan.¹³ Vooralsnog is nauwelijks literatuur te vinden die zich richt op het inbrengen van excuses ter onderbouwing van stellingen of als bewijsmiddel. Dit onderzoek heeft als doel structuur en duidelijkheid te bieden in de wijze waarop wordt omgegaan met excuses als deze worden ingebracht in een procedure omtrent aansprakelijkheid. Daartoe wordt een beschrijving gegeven van het huidige recht en wordt rechtspraak geanalyseerd waarin excuses worden ingebracht. Het huidige Nederlandse recht wordt vergeleken met wetgeving van de VS, Australië en Canada. Mogelijk is het een optie dergelijke wetgeving in te voeren in Nederland.

1.3 Probleemstelling

De probleemanalyse en het doel van dit onderzoek leiden tot de volgende onderzoeksvraag:

Hoe gaat de rechter om met excuses als deze worden ingebracht in een procedure omtrent aansprakelijkheid en hoe kunnen uitingen van excuses beschermd worden, waarbij wetgeving

middels empirisch onderzoek. De beperkte tijd en ruimte voor dit onderzoek nopen tot het aannemen van deze vooronderstelling.

¹³ Zwart-Hink *NJB* 2017/2032; Wijntjens, *WPNR* 2016/7092; Hoogenboezem & Hees, *WPNR* 2014/7025.

uit de VS, Australië en Canada waarin excuses worden beschermd mogelijk ter inspiratie kan dienen?

Ter beantwoording van de onderzoeksvraag zullen achtereenvolgens de volgende deelvragen worden beantwoord:

1. Welke plaats nemen excuses in wanneer ze worden ingebracht in civiele procedures omtrent aansprakelijkheid?
2. Hoe wordt in de rechtspraak met ingebrachte excuses omgegaan door de rechter?
3. Hoe ziet de wetgeving omtrent bescherming van excuses van de VS, Australië en Canada eruit?
4. Is het een optie dergelijke wetgeving in Nederland in te voeren?

Door het Nederlandse bewijsstelsel te beschrijven, kan vervolgens de plaats van excuses daarbinnen worden onderzocht. Wat houdt het in om te stellen, betwisten en bewijzen en welke eisen gelden daarbij in een civiele procedure? Wanneer komt een excuus in beeld? De tweede deelvraag behelst een onderzoek naar rechtspraak. Hoe gaat de rechter om met uitingen van excuses? Het antwoord op de derde deelvraag houdt een beschrijving in van wetgeving uit de VS, Australië en Canada. Op deze manier kan in de vierde deelvraag die regelgevingen worden vergeleken met het Nederlandse recht. Mogelijk kan regelgeving uit de VS, Australië en Canada dienen als inspiratie om de Nederlandse regelgeving aan te passen. De antwoorden van de deelvragen tezamen worden samenvattend en geanalyseerd besproken in de conclusie welke wordt afgesloten met een antwoord op de onderzoeksvraag.

1.4 Methodologie

Voor beantwoording van de onderzoeksvraag zal van een aantal onderzoeksmethoden gebruik worden gemaakt. Om de eerste deelvraag te beantwoorden is onderzoek van wet- en regelgeving nodig. Om te kunnen concluderen hoe met excuses wordt omgegaan in de rechtspraak, is jurisprudentieonderzoek vereist. Er zal gebruik gemaakt worden van uitspraken gepubliceerd op rechtspraak.nl tot en met september 2019 waarbij een excuus wordt ingebracht in een procedure omtrent aansprakelijkheid. In het betreffende hoofdstuk wordt ingegaan op de wijze waarop het jurisprudentieonderzoek wordt verricht. Voor de derde deelvraag waarin wordt beantwoord hoe wetgeving van de VS, Australië en Canada eruit ziet, wordt onderzoek

naar wet- en regelgeving in die landen gedaan omdat uitingen van excuses daar worden beschermd in civiele procedures omtrent aansprakelijkheid. In dit onderzoek wordt voor aanduiding van zulke wetgeving aangesloten bij de Engelse termen die in de literatuur worden gebruikt: *apology law(s)* of *apology legislation*. Het zijn landen met een westerse cultuur, waarvan de wet- en regelgeving online in de Engelse taal is gepubliceerd. Er is voor de VS gekozen omdat dit het eerste land is met apology laws, waardoor deze regels ter inspiratie dienden voor zowel Australië als Canada. Voor Australië is gekozen omwille van de hoeveelheid deelstaten waartussen de exacte apology laws verschillen. Deze verscheidenheid is interessant omdat de verschillende regelgevingen mogelijk ter inspiratie kunnen dienen voor het vijfde hoofdstuk. Het laatste land wat aan bod komt is Canada. Hoewel Canada net als de VS en Australië bestaat uit verschillende deelstaten met eigen regeringen en parlementen, zijn de apology laws gebaseerd op de ‘Uniform Apology Act 2007’. Enkele uitzonderingen daargelaten, is deze tekst door de meeste deelstaten overgenomen. Canada is interessant omdat het ook andere redenen lijkt te hebben voor het invoeren van apology legislation dan de VS en Australië. De keuze voor bepaalde deelstaten van deze landen wordt verantwoord in het betreffende hoofdstuk.

1.5 Relevantie

Het jaarlijkse aantal gepubliceerde artikelen waarin uitingen van excuses worden besproken in het kader van schadevergoeding en aansprakelijkheidsrecht neemt toe sinds het jaar 2000. Een aantal thema’s daarbinnen vallen op. Zo zijn er artikelen waarin een excuus als tegemoetkoming aan immateriële belangen wordt neergezet en waarin de positieve invloed op emotioneel herstel wordt uiteengezet.¹⁴ Veel gepubliceerde artikelen gaan over de vraag onder welke omstandigheden een aangeboden excuus kan leiden tot de vaststelling van aansprakelijkheid.¹⁵ Ook wordt in literatuur de ruimte gegeven aan de gedachte om excuses te vorderen middels een gerechtelijke procedure.¹⁶ Wijntjens stelde zich in 2016 de vraag in hoeverre en op welke wijze excuses het oordeel van de rechter beïnvloeden.¹⁷ In haar conclusie wierp zij nog enkele kritische vragen op die zij beoogt te beantwoorden in haar proefschrift. In dit nog te publiceren onderzoek gaat zij in op de vraag welke rol excuses spelen in het aansprakelijkheidsrecht, alsmede wat de effecten van excuses op het aansprakelijkheidsrecht zijn. Tot op heden heeft

¹⁴ Hulst e.a., *WPNR* 2008/6772; Van Dijck, *NTBR* 2017/42; Van Dijck, *NJB* 2015/1787.

¹⁵ Hoogenboezem & Hees, *WPNR* 2014/7025; Zwart-Hink *NJB* 2017/2032.

¹⁶ Hulst e.a., *WPNR* 2008/6772; Van Dijck, *NTBR* 2017/42.

¹⁷ Wijntjens, *WPNR* 2016/7092.

onderzoek zich niet gericht op de onderzoeksvraag die in dit onderzoek wordt opgeworpen. Het nader bekijken van de wijze waarop rechters omgaan excuses als deze worden ingebracht in een procedure omtrent aansprakelijkheid is een waardevolle toevoeging op huidige stand van zaken in de wetenschap. Ook op maatschappelijk vlak is het interessant de positie van excuses in procedures te onderzoeken. Tegenwoordig kan het handelen van politici, overheidsinstanties, medici en private ondernemingen vaak van seconde tot seconde worden gevolgd en bestaat er een sterke neiging tot het aanwijzen van verantwoordelijken. Er komt steeds meer aandacht te liggen op uiting van excuses of verontschuldigungen – ook in andere contexten en rechtsgebieden.¹⁸ Nu de positie en het herstel van slachtoffers steeds meer naar de voorgrond schuift, is er vanuit maatschappelijk oogpunt aanleiding om te onderzoeken hoe wordt omgegaan met excuses wanneer ze worden ingebracht om aansprakelijkheid van de aanbieder ervan aan te tonen. Een maatschappelijk onwenselijke situatie waarin schadeveroorzakers excuses achterwege laten – uit angst dat het later tegen hen gebruikt wordt – kan mogelijk worden voorkomen.

1.6 Begrip excuus

Dit onderzoek beoogt een waardevolle toevoeging te zijn op reeds gepubliceerde literatuur. Om van toegevoegde waarde te zijn, zal voor datgene wat wordt verstaan onder een ‘excuus’, aangesloten worden bij het hetgeen door auteurs in eerdere artikelen of onderzoeken is aangehouden. Een sluitende definitie is lastig te formuleren daar ‘echte’ excuses contextgebonden zijn en afhankelijk zijn van de omstandigheden en betrokken personen. Er bestaan in literatuur en jurisprudentie dus geen eenduidige omschrijvingen van dit begrip. In dit onderzoek wordt onder het aanbieden van excuses verstaan "het aanbieden van een spijtbetuiging, verontschuldiging of een uiting van gelijke strekking". Dit is de definitie die Van Dijk aanhoudt en die in lijn is met de opvattingen van andere auteurs.¹⁹

¹⁸ Vgl. Stoker & Thijssen, *Volkskrant* 29 oktober 2014. In dit interview spreekt toenmalig president van de Hoge Raad G. Corstens over de mogelijkheid excuses van de verdachte in een strafrechtelijke procedure te beschermen; Lukkezen, *FD* 2019. Lukkezen gaat in op een experiment waarbij verschillende reacties werden geboden aan ontevreden (taxibemiddelaar) Uber-klanten: een excuus of een tegoedbon (online); en Jonkers, *Adv.bl.* 2019/3. Jonkers gaat in op empirische kennis als instrument in civiel recht en geeft het contrast aan met ‘emoties’ zoals excuses in het recht.

¹⁹ Van Dijk, *NTBR* 2017/42.

1.7 Leeswijzer

De eerste deelvraag *“Welke plaats nemen excuses in wanneer ze worden ingebracht in civiele procedures omtrent aansprakelijkheid?”* wordt beantwoord in hoofdstuk 2. Het daaropvolgende hoofdstuk 3 behelst een onderzoek naar rechtspraak: *“Hoe wordt in de rechtspraak met ingebrachte excuses omgegaan door de rechter?”*. De derde deelvraag wordt beantwoord in hoofdstuk 4. De vraag *“Hoe ziet de wetgeving omtrent bescherming van excuses van de VS, Australië en Canada eruit?”* komt aldus aan bod. Hoofdstuk 5 begint met een terugblik naar de antwoorden op de eerste drie deelvragen. Vervolgens wordt de vraag *“Is het een optie dergelijke wetgeving in Nederland in te voeren?”* beantwoord. De voornoemde hoofdstukken worden steeds afgesloten met een tussenconclusie waarin de opgeworpen deelvraag wordt beantwoord. In de conclusie, hoofdstuk 6, wordt de onderzoeksvraag beantwoord: *“Hoe gaat de rechter om met excuses als deze worden ingebracht in een procedure omtrent aansprakelijkheid en hoe kunnen uitingen van excuses beschermd worden, waarbij wetgeving uit de VS, Australië en Canada waarin excuses worden beschermd mogelijk ter inspiratie kan dienen?”*. Hierna volgen nog enkele bijlagen en wordt een literatuur- en jurisprudentielijst weergegeven.

WETTELIJK BEWIJSSTELSEL

In dit hoofdstuk wordt de eerste deelvraag beantwoord: *Welke plaats nemen excuses in wanneer ze worden ingebracht in civiele procedures omtrent aansprakelijkheid?* In paragraaf 2.1 wordt uitgelegd wat het betekent om te stellen, te betwisten en te bewijzen. Aan bod komt op welke manier een excuus zijn intrede doet in een civiele procedure. De daaropvolgende paragraaf 2.2 gaat in op wat dan gesteld, betwist of bewezen wordt: de vereisten voor aansprakelijkheid. Paragraaf 2.3 gaat over bewijsuitsluitingen en dit hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie in paragraaf 2.4 die antwoord geeft op de deelvraag.

2.1 Stellen, betwisten en bewijzen

Elke grond voor aansprakelijkheid kent zijn eigen vereisten waaraan voldaan moet zijn om aansprakelijkheid te vestigen. De rechter vestigt aansprakelijkheid wanneer is voldaan aan de wettelijke vereisten daarvoor. Aan de grondslag van dit oordeel ligt de vordering van de benadeelde die bepleit dat er een verplichting tot schadevergoeding is ontstaan. Met andere woorden, deze stelt dat aan de wettelijke vereisten voor aansprakelijkheid is voldaan. De benadeelde zal feiten moeten stellen die nodig zijn om te concluderen dat het beoogde rechtsgevolg, het bestaan van een rechtsgrond voor schadevergoeding, intreedt.²⁰ Hiertoe moet benadeelde (schriftelijk in een processtuk of mondeling tijdens een zitting) feiten of rechten vermelden die tot toewijzing van de vordering kunnen leiden. De wet stelt geen vereisten aan het stellen of de stukken die daaraan ten grondslag moeten liggen. Onder de feiten en rechten van art. 149 Rv valt alles dat kan dienen ter onderbouwing van de grondslag van de vordering: ook een excuus afkomstig van de schadeveroorzaker.²¹ De benadeelde die zich beroept op het bestaan van een grond voor schadevergoeding, draagt in beginsel ingevolge artikel 150 Rv de bewijslast van de feiten die daaraan ten grondslag liggen.²² De benadeelde zal slechts de door hem gestelde feiten moeten bewijzen, indien de schadeveroorzaker de gestelde feiten voldoende gemotiveerd betwist door eveneens het aandragen van feiten. Laat de schadeveroorzaker na gemotiveerd te betwisten, dan neemt de rechter op grond van artikel 149 lid 1 Rv die betreffende

²⁰ Boonekamp, *TvPP* 2006/3.

²¹ De Groot, in: *GS Burgerlijke Rechtsvordering*, art. 149 Rv, aant. 3 (online, bijgewerkt 1 september 2019).

²² In beginsel, omdat er verschillende afwijkingen van de hoofdregel van artikel 150 Rv mogelijk zijn die op dit punt geen uitleg behoeven.

feiten als vaststaand aan. Worden bepaalde feiten wel gemotiveerd betwist en slaagt de benadeelde er vervolgens niet in de gestelde feiten te bewijzen, dan zal de rechter de vordering afwijzen. Het dragen van de bewijslast brengt aldus een risico voor benadeelde met zich mee.²³ In tegenstelling tot het gebrek aan wettelijke vereisten aan het onderbouwen van een stelling, bevat Boek 1, titel 2, afdeling 9 Rv bepalingen omtrent bewijs in civiele procedures. Artikel 152 Rv bepaalt dat bewijs kan worden geleverd door alle middelen, tenzij de wet anders bepaalt. Artikel 152 Rv belichaamt samen met artikel 151 Rv de ‘vrije bewijsleer’.²⁴ Het gaat in het civiele procesrecht om het vinden van de materiële waarheid: ‘bewijsbelemmerende voorschriften’ moeten hierom worden vermeden. De rechter is vervolgens vrij in het waarderen van het bewijs, behoudens dwingende bewijskracht van bepaalde middelen zoals omschreven in artikel 151 Rv. Het ligt het meest voor de hand dat een excuus zijn intrede doet ofwel in de vorm van een ingebrachte brief of e-mail waarin de schadeveroorzakende partij zich uitlaat, ofwel via getuigenverklaringen van bijvoorbeeld omstanders of deelnemers van een gesprek die de schadeveroorzakende partij excuses hebben horen maken.²⁵

2.1.1 *Schriftelijk bewijs*

Bewijs door geschriften kan verdeeld worden in geschriften-akten en geschriften-niet-akten. Een excuusbrief wordt doorgaans niet opgesteld met als doel als bewijs te dienen en valt, of de brief ondertekend is of niet, daarom niet onder de begripsuitleg ‘akte’ die artikel 156 Rv geeft. Een excuusbrief is een geschrift-niet-akte en levert ingevolge artikel 157 Rv dus geen dwingend bewijs op. De uitzondering op de vrije bewijsleer is dus niet van toepassing en zodoende is de rechter vrij in het waarderen van het ingebrachte schriftelijke excuus.²⁶

2.1.2 *Getuigenverklaring*

Samen met bewijs door geschriften leveren verklaringen van getuigen, geregeld in artikel 163 e.v. Rv, voor civiele procedures de belangrijkste bron van informatie op.²⁷ Het kan voorkomen

²³ Thoe Swartzenberg, 2013.

²⁴ Rutgers, in: *GS Burgerlijke Rechtsvordering*, art. 152 Rv, aant. 2 (online, bijgewerkt 1 maart 2012).

²⁵ Soms staat aansprakelijkheid echter al vast, nog voor is onderzocht of is voldaan aan wettelijke voorwaarden: aansprakelijkheid kan immers erkend worden. Ingevolge vaste rechtspraak van de Hoge Raad is bij beantwoording van de vraag of het excuus gezien kan worden als erkenning van aansprakelijkheid, doorslaggevend of de benadeelde deze verklaring heeft opgevat (en in de gegeven omstandigheden heeft mogen opvatten) als een verklaring die ertoe strekte dit rechtsgevolg tot stand te brengen; Wijntjens, *WPNR* 2016/7092.

²⁶ Rutgers, in: *GS Burgerlijke Rechtsvordering*, art. 152 Rv, aant. 2 (online, bijgewerkt 1 maart 2012); Asser *Procesrecht/Asser* 3 2017/153 (online, bijgewerkt 6 november 2017).

²⁷ Rutgers, in: *GS Burgerlijke Rechtsvordering*, art. 152 Rv, aant. 2 (online, bijgewerkt 1 maart 2012); Asser *Procesrecht/Asser* 3 2017/153 (online, bijgewerkt 6 november 2017).

dat omstanders bij een schadeval de schadeveroorzakende partij nadrukkelijk excuses hebben horen maken. De benadeelde kan indien nodig een bewijsaanbod doen waarna de rechter verplicht is dit toe te wijzen indien aan de vereisten daaraan is voldaan.²⁸ De getuige kan bijvoorbeeld verklaren dat de schadeveroorzakende partij uitsprak spijt te hebben van het rijden door rood licht. Ook de waardering van getuigenbewijs is voorbehouden aan de rechter die over de feiten oordeelt. Het staat de rechter vrij de geloofwaardigheid van verschillende verklaringen en andere bewijsmiddelen tegen elkaar af te wegen en hij hoeft dit niet uitgebreid te motiveren.²⁹

2.2 Vereisten voor aansprakelijkheid

Wanneer over aansprakelijkheid geprocedeerd wordt in een civiele procedure, zullen partijen feiten moeten aandragen om te onderbouwen waarom wel, of juist niet, is voldaan aan de vereisten voor aansprakelijkheid. Het is vervolgens aan de rechter om aan de hand van feiten die komen vast te staan in de procedure, te oordelen of is voldaan aan de in de wet gestelde vereisten en zodoende een beslissing te nemen omtrent aansprakelijkheid. Een veel voorkomend vereiste voor het vestigen van aansprakelijkheid is ‘toerekenbaarheid’ van de daad aan de schadeveroorzaker, wat doorgaans wordt opgevat als ‘verwijtbaarheid aan de dader’.³⁰ Zoals de probleemanalyse schetst, kan het feit dat de schadeveroorzaker zijn excuses aanbiedt op zichzelf leiden tot de veronderstelling dat deze verwijtbaar heeft gehandeld. In paragraaf 2.2.1 wordt dit uitgelegd. Naast het vereiste van verwijtbaarheid, stelt de wet ook andere vereisten aan aansprakelijkheid, zoals onrechtmatigheid of causaliteit. Uit de probleemanalyse blijkt dat een excuus – naast het impliceren van verwijtbaar handelen – gepaard kan gaan met de erkenning van feiten waarmee deze vereisten kunnen worden aangetoond, bijvoorbeeld wanneer met het excuus een beschrijving wordt gegeven van de toedracht die schade opleverde. Dit wordt uitgelegd in paragraaf 2.2.2.

2.2.1 Verwijtbaar handelen

Wanneer iemands handelen nadelige gevolgen heeft, kan hij daarvoor verantwoordelijk worden gehouden. Als de schadeveroorzaker juridisch verantwoordelijk wordt gesteld, veronderstelt dit

²⁸ Artikel 166 Rv.

²⁹ Rutgers, in: *GS Burgerlijke Rechtsvordering*, art. 152 Rv, aant. 2 (online, bijgewerkt 1 maart 2012); Artikel 6:162 lid 3 van het Burgerlijk Wetboek. Zoals eerder duidelijk werd, kan bewijs worden geleverd door alle middelen. Het is dus niet uitgesloten dat een aangeboden excuus op beeldmateriaal of een geluidsdrager wordt ingebracht. Ook aan deze middelen kan de rechter de bewijskracht toekennen die hem goedgeeft.

³⁰ Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-IV 2015/99.

dat hij anders had kunnen en moeten handelen.³¹ Hem kan een verwijt van zijn gedraging worden gemaakt indien hij gezien zijn persoonlijke kenmerken als kennis, kunde, ervaring en capaciteiten anders had kunnen en moeten handelen.³² Het is niet verwonderlijk dat met een excuus als “Het spijt me, ik had beter moeten weten.” de benadeelde tracht aan te tonen dat de schadeveroorzaker anders had moeten en kunnen handelen. Een dergelijk excuus kan impliceren dat schade door de aanbieder ervan voorkomen had kunnen worden. Verwijtbaarheid wordt door de rechter in een procedure echter vaak voorshands aangenomen, waardoor de benadeelde verwijtbaar gedrag niet zal hoeven te bewijzen.³³ Betwist de schadeveroorzaker het bestaan van verwijtbaarheid, dan zal deze tegenbewijs moeten leveren. Hoewel theoretisch dus mogelijk, is het in de praktijk niet waarschijnlijk dat een excuus wordt ingebracht als bewijs dat schadeveroorzaker verwijtbaar heeft gehandeld, maar kan desalniettemin bijdragen als onderbouwing van de stelling.

2.2.2 *Erkenning van feiten*

Soms wordt samen met het excuus (een gedeelte van) de feitelijke toedracht beschreven. Wijntjens illustreert dit aan de hand van een voorbeeld waarin een automobilist excuses aanbiedt als deze door rood licht rijdt en daarmee een fietser schept.³⁴ Als deze automobilist verantwoordelijkheid aanvaardende excuses aanbiedt, zal hij daarmee erkennen dat hij door rood licht is gereden: “Het spijt me, ik reed door rood.” Samen met het excuus, erkent de schadeveroorzaker zodoende impliciet een belangrijk feit. Het is aan de rechter om aan de hand van feiten die komen vast te staan in de procedure, te oordelen of is voldaan aan de in de wet gestelde vereisten voor aansprakelijkheid. Het gaat hier om de juridische waardering van de feiten en niet om wat de schadeveroorzaker met zijn excuus bedoeld heeft.

2.3 Bewijsuitsluitingen

In de VS, Australië en Canada wordt een excuus niet toegelaten in een civiel proces om schuld of aansprakelijkheid te bewijzen. In Nederland wordt terughoudend omgegaan met zulke beperkingen. In beginsel is de rechter namelijk vrij in het waarderen van bewijs, maar ingevolge artikel 152 Rv kan de wet deze vrijheid beperken. Men zou kunnen zeggen dat de beperking

³¹ Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-IV 2015/99; Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 9.1.4.1 (online, bijgewerkt 8 maart 2019); TM Parlementaire Geschiedenis Burgerlijk Wetboek 6, 1981, p. 618 e.v.

³² Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-IV 2015/99.

³³ Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-IV 2015/107.

³⁴ Wijntjens, *WPNR* 2016/7092.

van het vrije bewijsoordeel hetzelfde inhoudt als de uitsluiting van bewijsmiddelen. Immers, beiden formuleringen strekken ertoe dat de rechter zijn oordeel niet op de uitgesloten bewijsmiddelen mag baseren. Voorbeelden van beperkingen van het vrije bewijsoordeel in de wet zijn de dwingende bewijskracht van akten en de onder omstandigheden ontzegging van bewijskracht aan verklaringen van een partij ter zitting.³⁵ Omdat het civiele procesrecht draait om het vinden van de materiële waarheid, wordt er naar gestreefd zo weinig mogelijk uitzonderingen op de vrije bewijsleer toe te laten.

2.4 Conclusie

De rechter vestigt aansprakelijkheid wanneer is voldaan aan de wettelijke vereisten daarvoor. De benadeelde zal moeten stellen dat voldaan is aan deze vereisten door het aandragen van feiten en indien de schadeveroorzaker dit betwist, zal de benadeelde bewijs moeten aandragen voor diens stelling. Een aangeboden excuus kan zodoende als onderbouwing dienen voor bepaalde stellingen, of als bewijs dienstig zijn. In een excuus kan bijvoorbeeld de feitelijke toedracht van het schadevoorval worden beschreven, of het leidt tot de vooronderstelling dat de aanbieder ervan verwijtbaar heeft gehandeld. Wanneer de onderbouwde stelling wordt betwist, kan het excuus als bewijs dienen. Het meest voor de hand ligt dat een excuus wordt ingebracht in de vorm van een schriftelijk stuk (geschrift-niet-akte), ofwel zijn intrede doet in de vorm van een getuigenverhoor.. Door de vrije bewijsleer is de rechter vrij in het waarderen van dit excuus en kan zodoende zelf bewijskracht daaraan toekennen en zijn oordeel daarop baseren. Door het streven naar zo min mogelijk bewijsbelemmerende maatregelen zijn er geen restricties om het excuus als bewijsmiddel in te brengen en kan de rechter aldus zijn aansprakelijkheidsoordeel hierop baseren.

³⁵ Asser Procesrecht/Asser 3 2017/257 (online, bijgewerkt 6 november 2017).

RECHTSPRAAK

Dit hoofdstuk geeft antwoord op de tweede deelvraag: *Hoe wordt in de rechtspraak met ingebrachte excuses omgegaan door de rechter?* In de eerste paragraaf wordt beschreven op welke wijze data is verzameld en van welke data gebruik is gemaakt. In paragraaf 3.2 en 3.3 worden de bevindingen weergegeven. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie in paragraaf 3.4, waarin de opgeworpen deelvraag wordt beantwoord.

3.1 Methodiek

Voor het verzamelen van uitspraken is gebruik gemaakt van www.rechtspraak.nl. Deze website publiceert een groot deel van rechterlijke uitspraken, heeft van de online jurisprudentie-databanken de meest omvangrijke database en bezit een geavanceerde zoekfunctie. Op deze website is allereerst gezocht naar uitspraken gepubliceerd in het rechtsgebied civiel recht tussen 1 januari 2015 en 1 september 2019, waarin de woorden *bewijs* en *aansprakelijk(heid)* voorkomen. Voor dit tijdsbestek, de afgelopen vier tot vijf jaren, is gekozen omdat dit onderzoek zich richt op een mogelijk onwenselijke situatie welke zich nu voordoet. Met deze resultaten is vervolgens verder (afzonderlijk) gefilterd op de woorden *verontschuldiging*, *excuses*, *excuus*, *spijt*, *sorry*, *medeleven* en *berouw*.³⁶ Om tot meer zoekresultaten te komen is het tijdsbestek van publicaties van uitspraken vergroot met precies vijf jaren en zijn minder zoekwoorden gebruikt. Zo werd nogmaals gezocht naar uitspraken in het rechtsgebied civiel recht tussen 1 januari 2010 en 1 september 2019 met enkel de zoekwoorden *aansprakelijk(heid)* samen met *excuses aangeboden*. Deze acht aparte zoekopdrachten zijn vervolgens gescand op relevantie. Uitspraken die niet als relevant werden geacht, zijn bijvoorbeeld uitspraken waarbij het woord ‘aansprakelijkheid’ in een naam van partijen voorkomt (zoals een vennootschap met beperkte aansprakelijkheid als partij) maar het geen aansprakelijkheidskwestie betrof, uitspraken waarin het niet partijen maar anderen waren die excuses maken, uitspraken waarin een rectificatie met daarin een excuus werd gevorderd, of zaken waarbij een excuus geen rol speelde in de vraag of een der partijen aansprakelijk is.³⁷ Er zijn dertien uitspraken relevant

³⁶ In bijlage I is een tabel opgenomen waarin wordt weergegeven welke resultaten de zoekopdrachten opbrachten en welke vervolgens relevant zijn geacht voor dit onderzoek.

³⁷ Zo zijn er uitspraken waarbij een brief met tekst en uitleg wordt gegeven die wordt afgesloten met ‘excuses voor het ongemak’. Het draait dan meer om klantvriendelijkheid, formaliteit of beleid dan om het tonen van berouw, medeleven of spijt. Ook zijn uitspraken irrelevant geacht wanneer slechts een excuus wordt gemaakt voor

geacht voor dit onderzoek. Verwacht werd dat dit aantal groter zou zijn, maar dit resultaat biedt desalniettemin een afdoende concreet beeld om onderhavige deelvraag te beantwoorden.

3.1.1 Beperkingen

De conclusie in de afsluitende paragraaf wordt logischerwijs (slechts) gebaseerd op de in dit onderzoek onderzochte data. Reeds is beschreven op welke wijze onderzoek naar rechtspraak is uitgevoerd. De beperkte tijd en ruimte die dit onderzoek biedt, brengen echter enige beperkingen mee in de onderzoeksmethode.³⁸ Zo wordt bijvoorbeeld niet elke rechterlijke uitspraak online gepubliceerd op www.rechtspraak.nl. Ook is geselecteerd op het rechtsgebied civiel recht, terwijl het niet ondenkbaar is dat er ook in andere rechtsgebieden (mede) wordt ingegaan op civiel aansprakelijkheidsrecht. In dit onderzoek is bovendien op geïnformeerde wijze data verzameld. Dat wil zeggen dat er gericht is gezocht naar uitspraken. Er is steeds gebruikgemaakt van zoekwoorden als ‘excuses’ en woorden van gelijke strekking. Dit heeft als gevolg dat er geen uitspraken in de zoekresultaten staan waarin het niet voorkomt. Er is altijd een mogelijkheid dat er uitingen van excuses een rol spelen maar dat dit in andere woorden is vervat waardoor het niet in de zoekresultaten is weergegeven.

3.1.2 Twee hoofdcategorieën

De bevindingen uit het onderzoek naar de relevante uitspraken worden gerubriceerd in een tweetal categorieën.³⁹ De eerste categorie bevat uitspraken waar de rechter het excuus expliciet meeneemt in zijn oordeel omtrent aansprakelijkheid. De tweede categorie bevat uitspraken waarbij het excuus op een andere wijze, of impliciet van invloed is op de beslissingen die de rechter in de uitspraak neemt. Soms is het excuus niet per se van invloed op het oordeel omtrent aansprakelijkheid, maar het is toch relevant hierop in te gaan nu het wel degelijk een beeld laat zien van hoe de rechter omgaat met excuses als deze worden ingebracht. In paragraaf 3.2 wordt de eerste categorie besproken waarna in paragraaf 3.3 de tweede categorie aan bod komt. Uit de gepubliceerde uitspraken valt niet altijd op te maken of een excuus wordt ingebracht ter onderbouwing van een stelling dan wel betwisting, of als bewijsmiddel. Dat maakt echter niet uit voor het onderzoek naar hoe de rechter omgaat met een ingebracht excuus.

bijvoorbeeld het late reageren: er wordt geëxcuseerd voor zaken die niet relevant zijn voor de kwestie omtrent aansprakelijkheid.

³⁸ Hall & Wright, 96 *California Law Review* (2008).

³⁹ Van Dijk, 2018.

3.2 Excuses van belang voor vraag naar aansprakelijkheid

Van de dertien relevante uitspraken zijn er zes te plaatsen in de eerste categorie. Analyse van deze uitspraken leiden tot een indeling van bevindingen in drie categorieën waartoe de excuses aanleiding geven: de rechter bekijkt nauwkeurig waar het excuus of de spijt op ziet en bekijkt de omstandigheden waaronder het is aangeboden; de rechter neemt feiten aan die tezamen met het excuus worden erkend en tot slot de categorie waarin de rechter constateert dat de schadeveroorzaker vindt zelf dat hij verwijtbaar heeft gehandeld. De uitspraken in deze drie categorieën worden achtereenvolgens in dezelfde volgorde in afzonderlijke paragrafen besproken.⁴⁰

3.2.1 *Nauwkeurig onderzoek van excuus*

Rechtbank Midden-Nederland onderzoekt in een geschil de beroepsaansprakelijkheid van een advocate, die naar oordeel van eiser met hem had afgesproken hoger beroep in te stellen. In een brief heeft advocate spijt betuigd dat geen hoger beroep is ingesteld en heeft hiervoor excuses aangeboden. De rechtbank vraagt zich af of zij spijt heeft van een grove beroepsfout, of van het niet expliciet bespreken van die mogelijkheid daartoe. De rechtbank neemt het laatste aan en vindt de spijt terecht, maar het niet expliciet bespreken van eisers' wensen houdt geen beroepsfout in die tot aansprakelijkheid moet leiden.⁴¹

Dezelfde rechtbank ziet zich een jaar eerder voor de vraag gesteld of er sprake is van bedreiging door koper (eiser) jegens verkoper (gedaagde), zodat van laatstgenoemde niet verwacht kan worden dat hij de koopovereenkomst na zou komen. De koper (die in deze zaak schadevergoeding vordert) bood namelijk excuses aan voor het geval verkoper zich bedreigd voelde. De rechtbank neemt de e-mail waarin het excuus wordt gemaakt onder de loep. De omstandigheid dat eiser excuses maakt voor het geval dat gedaagde zich bedreigd heeft gevoeld, houdt geen erkenning van bedreiging in, er is verder geen enkele bedreiging in de e-mail te lezen en dat eiser zijn bod nog verhoogt, getuigt juist van welwillendheid. De rechtbank kijkt dus nauwkeurig waarvoor wordt geëxcuseerd en wat er verder in de e-mail staat.⁴²

Tot slot gaat Rechtbank Overijssel in op de omstandigheden waaronder excuses (zouden) zijn aangeboden. Eiseres Delta Lloyd vordert een verklaring voor recht dat twee bouwmedewerkers (gedaagden) aansprakelijk zijn voor het ontstaan van brand tijdens hun werkzaamheden op het

⁴⁰ In de verwijzingen in voetnoten wordt naar de uitspraak verwezen, waarna enkele rechtsoverwegingen worden genoemd. Deze rechtsoverwegingen verwijzen naar het excuus en/of de beoordeling van de rechter.

⁴¹ Rechtbank Midden-Nederland 16 augustus 2017, ECLI:NL:RBMNE:2017:4114, r.o. 2.10 en 2.14.

⁴² Rechtbank Midden-Nederland 21 december 2016, ECLI:NL:RBMNE:2016:6696, r.o. 2.11 en 4.3.

dak van de door Delta Lloyd verzekerde opstal. De twee medewerkers hebben volgens eiseres verwijtbaar en onzorgvuldig gehandeld: dat is volgens Delta Lloyd af te leiden uit het feit dat ze direct na het uitbreken van de brand meermaals excuses aanboden en tegen omstanders hebben gezegd dat het hun schuld was. De rechtbank volgt Delta Lloyd hier niet in. Immers, de excuses en schuldbekentenis kunnen voortkomen uit een moment van grote schrik en een ellendig en schuldig gevoel. Het is niet gelijk te stellen met een gerechtelijke erkenning van schuld.⁴³

3.2.2 *Erkenning van feiten*

Rechtbank Den Haag moet in een geschil over een auteursrechtinbreuk oordelen of de door een besloten vennootschap (BV) in vrijwaring opgeroepen vennootschap onder firma (VOF) de schade door de inbreuk uit de hoofdzaak moet vergoeden. De vordering van de BV slaagt: de VOF heeft namelijk tezamen met het excuus, tekst en uitleg gegeven inhoudende dat het één van haar werknemers was die de afbeelding heeft gebruikt. De VOF heeft zodoende in haar schrijven tezamen met het excuus een feit erkend dat leidt tot het oordeel dat het niet de BV was, maar de VOF die de afbeelding onrechtmatig heeft gebruikt.⁴⁴

In een uitspraak van Rechtbank Zeeland-West-Brabant wordt een beroep gedaan op verjaring van een vordering tot schadevergoeding. De rechtbank oordeelt dat het aanbieden van excuses door schadeveroorzaker, heeft te gelden als erkenning van de gepleegde strafbare feiten: de verjaringstermijn zou op dat moment gestuit zijn. Ondanks dat de vordering tot schadevergoeding wordt afgewezen omdat het excuus kwam nadat de absolute verjaringstermijn was verlopen, heeft het aangeboden excuus volgens de rechtbank te gelden als een erkenning van feiten waarop het excuus zag.⁴⁵

3.2.3 *Verwijtbaar gedrag*

Rechtbank Den Haag zag zich voor de vraag gesteld of de ANWB aansprakelijk was voor schade die voort zou vloeien uit een wanprestatie: benadeelde was de mening toegedaan dat de ANWB haar verzoek tot repatriëring had moeten honoreren nadat zij op reis contact had gezocht met de alarmcentrale. De ANWB had excuses aangeboden voor het feit dat dit alternatief niet met haar was besproken. De rechtbank overweegt letterlijk dat zij uit het excuus afleidt dat de

⁴³ Rechtbank Overijssel 6 maart 2019, ECLI:NL:RBOVE:2019:1243, r.o. 5.16.

⁴⁴ Rechtbank Den Haag 23 augustus 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:9945, r.o. 2.9 en 4.26.

⁴⁵ Rechtbank Zeeland-West-Brabant 17 juni 2015, ECLI:NL:RBZWB:2015:4010, r.o. 3.2 en 3.6.

ANWB van mening is dat ze dit inderdaad had moeten bespreken. Hoewel de rechtbank oordeelt dat de ANWB niet aansprakelijk is, leidt de rechtbank wel af uit het excuus dat verweerster vindt dat zij anders had moeten handelen.⁴⁶

3.3 Excuses anderszins van belang

Soms betreft de rechter niet direct het excuus bij zijn oordeel om aansprakelijkheid te vestigen, maar blijkt het excuus toch invloed te hebben in het verloop of de uitkomst van de uitspraak. Zo is het excuus van invloed op de vordering van advocaatkosten of de vraag naar bevoegdheid van de rechter. Soms het lijkt het een bepaalde context te scheppen of is het feit dat excuses zijn aangeboden op zichzelf aan te merken als onrechtmatig gedrag. De gevolgen die het ingebrachte excuus teweegbrengen lopen zodanig uiteen dat deze zich niet lenen voor een (zelfde soort) categorale indeling zoals in voorgaande paragraaf. Voor de volgende bevindingen is gekozen voor een onderverdeling naar de aard van het geschil welke ligt in ofwel de wanprestatie (paragraaf 3.3.1) ofwel onrechtmatig handelen (paragraaf 3.3.2).

3.3.1 Wanprestatie

In 2015 boog Gerechtshof 's-Hertogenbosch zich over de vraag of verzuim was ingetreden, of dat er een ingebrekestelling verzonden had moeten worden. Naar het oordeel van het gerechtshof betekent de enkele omstandigheid dat geïntimeerde erkent dat ze de planning niet haalt en daarvoor excuses aanbiedt, nog niet dat zij zonder ingebrekestelling in verzuim is komen te verkeren. Een ingebrekestelling was dus aldus het hof nodig geweest. Dit geeft ruimte voor de gedachte dat het excuus onder andere omstandigheden wel had kunnen leiden tot het oordeel dat reeds verzuim was ingetreden.⁴⁷

In een uitspraak uit 2019 wordt op basis van een brief en gesprek waarin verontschuldigungen worden gemaakt door de schuldenaar aan schuldeiser, geoordeeld dat sprake is van een gemaakte afspraak tussen partijen. Het gerechtshof gaat uit van de door de rechtbank bewezen geachte stelling dat er inderdaad een afspraak was. De enige stukken in het geding die daarop wijzen, zijn de gespreksnotitie en de brief met daarin de verontschuldigungen.⁴⁸

⁴⁶ Rechtbank Den Haag 23 januari 2017, ECLI:NL:RBDHA:2017:1103, r.o. 2.10 en 4.15.

⁴⁷ Gerechtshof 's-Hertogenbosch 27 oktober 2015, ECLI:NL:2015:GHSHE:4333, r.o. 7.3.6 en 7.3.7.

⁴⁸ Gerechtshof 's-Hertogenbosch 28 mei 2019, ECLI:NL:GHSHE:2019:1996, r.o. 6.2.6, 6.2.7 en 6.8.

3.3.2 *Onrechtmatig handelen*

Rechtbank Den Haag oordeelt dat een werkgever een verboden onderscheid heeft gemaakt op grond van de Algemene wet gelijke behandeling (Awgb). De werkgever (gedaagde) stuurt – nadat een andere leidinggevende sms't dat het dienstverband van werknemer (eiseres) niet wordt verlengd omdat zij zwanger is – een corrigerende e-mail naar eiseres met excuses en een verklaring dat haar zwangerschap niet de reden was voor haar ontslag, maar het teruglopen van werkzaamheden. In de e-mail staat onder meer dat het niet 'gepast' was van de andere leidinggevende om de zwangerschap als reden te noemen. De rechtbank komt tot de conclusie dat het niet meer uitmaakt wat voor reden het niet verlengen heeft, maar dat het in ieder geval *ook* gelegen is in de zwangerschap van eiseres. Een reden voor betaling van een billijke vergoeding.⁴⁹

Het Gerechtshof in 's-Hertogenbosch buigt zich in een tussenarrest niet direct over de aansprakelijkheid van de Staat in de Chroom-6 zaak, maar oordeelt of de eisers terecht kunnen bij de civiele rechter of dat zij zich moeten wenden tot de bestuursrechter. Uit de excuses en de erkenning van het schenden van de zorgplicht van de Staat als werkgever, oordeelt de rechter dat de schade-oorzaak is gelegen in onrechtmatig handelen waardoor het gerechtshof aanleiding ziet de civiele rechter bevoegd te verklaren om te beslissen over de omvang van de schadevergoeding.⁵⁰

De Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Unie (KNGU) wordt in 2013 veroordeeld voor onrechtmatig handelen, omdat zij openlijk in de krant excuses aanbood aan eventuele benadeelden van misstanden door eiser. De gemaakte excuses wekken, aldus de rechtbank, ten onrechte de suggestie dat de KNGU na onderzoek geconcludeerd heeft dat sprake was van wantoestanden en misdragingen door onder meer eiser. De KNGU heeft goed willen handelen door direct excuses aan te bieden, maar op dat moment was nog geen gedegen onderzoek gedaan. Het was geen excuus van de schadeveroorzaker aan benadeelde, maar het aangeboden excuus geeft aanleiding tot de conclusie dat onrechtmatig is gehandeld.⁵¹

In 2014 nam Rechtbank Amsterdam het moment van excuseren in aanmerking. De tekst en uitleg geboden tezamen met het excuus kwamen pas meer dan zes maanden nadat eerst onjuiste

⁴⁹ Rechtbank Den Haag 21 maart 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:3423, r.o. 2.4 en 5.9.

⁵⁰ Gerechtshof 's-Hertogenbosch 7 mei 2019, ECLI:NL:GHSHE:2019:1683, r.o. 3.1.16 en 3.4.10.

⁵¹ Rechtbank Oost-Nederland 26 maart 2013, ECLI:NL:RBONE:2013:BZ5500, r.o. 2.8, 2.14, 2.18 en 4.3.1 en 4.3.2.

informatie was verschaft. Mede aanleiding om te oordelen dat de instantie die de verkeerde informatie verschaftte, haar zorgplicht heeft geschonden.⁵²

Tot slot een uitspraak waarin ook het moment van excuseren van invloed is. In deze uitspraak geeft het excuus geen aanleiding om aansprakelijkheid te vestigen, maar het geeft aanleiding om de gevorderde proceskosten gematigd toe te wijzen. Nu gedaagde direct de inbreuk op het auteursrecht gestaakt heeft, excuses heeft aangeboden en tekst en uitleg heeft gegeven, zijn de gevorderde proceskosten niet billijk en worden ze gematigd door de rechtbank.⁵³

3.4 Conclusie

De zes uitspraken uit de eerste categorie duiden erop dat de rechter expliciet de excuses meeneemt in het oordeel omtrent aansprakelijkheid. In drie van de zes uitspraken bekijkt de rechter nauwkeurig waar het excuus op ziet en neemt de omstandigheden waaronder het wordt aangeboden in ogenschouw. In twee van de zes uitspraken worden feiten aangenomen die met het excuus zijn erkend. In een enkele uitspraak geeft het excuus aanleiding te oordelen dat de schadeveroorzaker zelf vindt dat deze verwijtbaar heeft gehandeld. De zeven uitspraken ondergebracht in de tweede categorie laten zien dat de excuses soms impliciet worden gebruikt bij het oordeel, of van belang zijn op aanverwante kwesties. Al met al duidt dit onderzoek erop dat rechters niet schromen excuses te betrekken bij hun oordeel omtrent aansprakelijkheid. In het verlengde hiervan ligt de bevinding dat er in ieder geval geen uitspraken zijn gevonden waarin rechters de sociale, therapeutische of helende waarden van excuses onderschrijven en het om die reden niet ter beoordeling gebruiken. De vorderingen waar het excuus aan ten grondslag worden gelegd, zijn niet steeds toegewezen. Desalniettemin heeft de rechter in deze uitspraken, ook wanneer vorderingen afgewezen worden, het excuus in ogenschouw genomen om te beslissen in de procedure.⁵⁴

⁵² Rechtbank Amsterdam 11 maart 2014, ECLI:NL:RBAMS:2014:8771, r.o. 1.16, 4.8 en 4.9.

⁵³ Rechtbank Amsterdam 31 mei 2011, ECLI:NL:RBAMS:2011:BQ6699, r.o. 2.6 en 4.12.

⁵⁴ In de geanalyseerde uitspraken worden vorderingen zowel toegewezen als afgewezen. Met andere woorden: in de beschreven uitspraken komt de rechter niet steeds tot het oordeel aansprakelijkheid te vestigen op de partij die excuses aanbood. In sommige gevallen werkt het aangeboden excuus in het voordeel van de aanbieder ervan. Ook al wordt de excuserende partij niet aansprakelijk gehouden, of valt het in de gegeven omstandigheden positief uit, de rechter neemt het excuus desalniettemin mee in de beoordeling van het geschil. In de civiele praktijk gaat het om de omstandigheden van het geval. Dat de vorderingen worden afgewezen, wil niet per definitie zeggen dat het excuus niet tegen de aanbieder daarvan gewerkt heeft. Er zijn ook andere omstandigheden die de rechter in ogenschouw neemt om te beslissen de vordering toe te wijzen dan wel af te wijzen. Dat het ene excuus in geval A niet leidt tot het vestigen van aansprakelijkheid, wil niet zeggen dat precies hetzelfde excuus in geval B ook niet leidt tot het vestigen van aansprakelijkheid. Het betrekken van een ingebracht excuus in een oordeel sec kan al tot de vooronderstelling leiden dat er mogelijk terughoudendheid heerst onder schadeveroorzakers excuses aan te bieden. Immers, op andere omstandigheden kan de schadeveroorzaker niet altijd invloed uitoefenen.

WETGEVING IN DE VERENIGDE STATEN, AUSTRALIË EN CANADA

Dit hoofdstuk vormt de beantwoording van de derde deelvraag: *Hoe ziet de wetgeving omtrent bescherming van excuses van de VS, Australië en Canada eruit?* In paragraaf 4.1 wordt ingegaan op twee soorten of vormen van apology laws. Vervolgens komen in afzonderlijke paragrafen de apology laws van de VS, Australië en Canada aan bod. In die paragrafen wordt ingegaan op de redenen voor invoering waarna de inhoud van de regels bekeken wordt. Vervolgens wordt een korte beschrijving gegeven van literatuur in die landen over de apology laws. Dit hoofdstuk wordt door paragraaf 4.5 afgesloten met een antwoord op de deelvraag.⁵⁵

4.1 Partial apology laws versus full apology laws

De apology laws in de VS, Australië en Canada kunnen in twee verschillende vormen worden ingedeeld. Ten eerste de *partial apology laws*: deze regels beschermen slechts uitingen van medeleven, sympathie of verdriet en uitdrukkingen van dezelfde strekking. Verklaringen over schuld en/of aansprakelijkheid worden uitdrukkelijk niet beschermd in partial apology laws, zodoende mogen schuld- of aansprakelijkheidsverklaringen met name toch als bewijs fungeren. De *full apology laws* beschermen daarentegen elke uitdrukking, of deze nu wel of niet een erkenning van schuld of aansprakelijkheid bevat of impliceert. Deze full apology laws bieden dus een bredere, verdergaande bescherming dan de partial apology laws.

4.2 Wetgeving in de Verenigde Staten

De eerste apology law dateert van 1986 en werd aangenomen in de staat Massachusetts.⁵⁶ Aanleiding was een dodelijk ongeluk waarbij de dochter van een senator om het leven kwam. De senator hoorde later dat de chauffeur het excuus – dat de senator zo graag had willen horen om zijn verdriet te verwerken (“...to bring closure and understanding.”) – niet durfde te geven vanwege angst dat dit opgevat zou worden als een erkenning van diens schuld.⁵⁷ Texas volgde

⁵⁵ In dit onderzoek worden staten aangeduid met de Engelse benamingen omdat de apology laws van die staten ook in het Engels worden aangeduid.

⁵⁶ Massachusetts General Laws Annotated Ch 233, §23D.

⁵⁷ Kleefeld, 40 *University of British Columbia Law Review* 769 (2007); Saitta & Hodge, *Pennsylvania Bar Association Quarterly*, 93-110 (juli 2011).

als tweede staat na 13 jaar in 1999.⁵⁸ Tussen 1999 en 2014 is het aantal staten met apology laws toegenomen van twee naar 39 staten. Tot op heden zijn daar geen staten meer bijgekomen, het totale aantal staten met apology laws staat daarmee momenteel op 39.⁵⁹ De regelgeving tussen de staten onderling verschilt wat betreft de graad van bescherming alsook in de gevallen waarin de regel voorziet. Zo kennen slechts vijf staten full apology laws, tegenover 34 staten met partial apology laws.⁶⁰ Een ander verschil is dat het merendeel specifiek ziet op bescherming van excuses op het gebied van medische aansprakelijkheid. Slechts zes van de 39 staten kennen *general apology laws*. Omdat dit onderzoek zich niet slechts richt op medische aansprakelijkheid maar ziet op het algemeen civiel aansprakelijkheidsrecht, is gekozen om de zes deelstaten met general apology laws nader te bekijken: California, Florida, Massachusetts, Tennessee, Texas en Washington.⁶¹

Hoewel de eerste wetgeving duidelijk tot stand kwam vanwege de emotionele waarde die de senator hechtte aan een excuus (en zodoende mikte op het wegnemen van een belemmering voor schadeveroorzaker om excuses te maken), wordt er in latere apology laws in de VS uitdrukkelijk op gewezen dat deze wetten niet (meer) zien op therapeutische voordelen van excuses voor benadeelden. De emotionele belangen die er mee gemoeid zijn, worden wel onderschreven, maar sinds 2003 ligt de reden om deze wetten aan te nemen nadrukkelijk in zowel terugbrengen van het aantal procedures omtrent aansprakelijkheid als het aanmoedigen een schikking te treffen.⁶² De wens om het aantal procedures omtrent aansprakelijkheid (en de hoge kosten die daarmee gemoeid zijn) terug te brengen, speelt vooral in medische zaken waarin een arts vermoedelijk een fout heeft begaan.⁶³ Dit is de verklaring voor het grote aantal staten dat specifiek excuses beschermt enkel bij zaken waarin medische aansprakelijkheid ter

⁵⁸ Texas Revised Civil Practice & Remedies Code Annotated §18.061.

⁵⁹ McMichael e.a., 71 *Stanford Law Review* 341 (2019).

⁶⁰ Een overzicht van alle staten met partial apology laws is vinden op pagina 395 in McMichael e.a., 71 *Stanford Law Review* 341, (2019). De volgende staten hebben full apology laws: Arizona, Colorado, Connecticut, Georgia en South Carolina.

⁶¹ In bijlage II is een tabel opgenomen die een overzicht weergeeft van de onderzochte deelstaten, met het jaar van inwerkingtreding, hoe de wetgeving wordt aangeduid en of deze regels partial, dan wel full apology laws zijn.

⁶² McMichael e.a., 71 *Stanford Law Review* 341 (2019); California Evidence Code §1160; Tennessee Code Annotated §409.1, die als volgt geannoteerd is: “Rule 409.1 renders inadmissible certain statements and actions reflecting sympathy for persons injured in accidents. This Rule (...) is designed to encourage the settlement of lawsuits. (...) The underlying theory of Rule 409.1 is that a settlement of a lawsuit is more likely if the defendant is free to express sympathy for the plaintiff’s injuries without making a statement that would be admissible as an admission of a party opponent. Without this rule, a defendant’s statement such as “I am sorry that you have suffered so much from the accident” might well be admissible as an admission of a party opponent. Accordingly, defense counsel may advise against making such statements in order to avoid the creation of harmful evidence. Yet a simple apology may go a long way toward making an injured party feel more comfortable with a nonjudicial settlement of the matter. This process is consistent with the modern focus on mediation and other methods of dispute resolution that seek to avoid a trial by facilitating a resolution acceptable to all parties.”

⁶³ Arbel & Kaplan, 90 *Southern California Law Review* 1199 (2017).

discussie staat. Nadat Tennessee in 2003 overging tot het aannemen van een general apology provision, is er geen enkele staat meer geweest die een algemeen toepasselijke wet aannam: alle apology laws aangenomen vanaf juni 2003, zijn slechts van toepassing op medische aansprakelijkheid.

Verschijningsvorm

Naast het feit dat de eerste zes staten van de VS general apology laws hebben, bieden ze allen gedeeltelijke bescherming: uitlatingen over schuld en/of aansprakelijkheid worden niet beschermd en de regels worden zodoende gekwalificeerd als partial apology laws. Nagenoeg al deze staten hebben dezelfde wetgeving.⁶⁴ Deze luidt als volgt:

The portion of statements, writings, or benevolent gestures expressing sympathy or a general sense of benevolence relating to the pain, suffering, or death of a person involved in an accident and made to that person or to the family of that person shall be inadmissible as evidence of an admission of liability in a civil action. A statement of fault, however, which is part of, or in addition to, any of the above shall not be inadmissible pursuant to this section.

Family means the spouse, parent, grandparent, stepmother, stepfather, child, grandchild, brother, sister, half-brother, half-sister, adopted child of parent, or spouse's parent of an injured party.

Accident means an occurrence resulting in injury or death to one or more persons which is not the result of wilful action by a party.

Benevolent gestures means actions which convey a sense of compassion or commiseration emanating from humane impulses.

Het volgende wordt aldus in onderzochte deelstaten als niet toelaatbaar beschouwd als bewijs van aansprakelijkheid in een civiele procedure:

- (Het deel van) uitspraken, geschriften of welwillende handelingen (acties die een gevoel van compassie of medeleven uiten dat uitgaat van menselijke impulsen);
- die sympathie of een algemeen gevoel van welwillendheid uitdrukken met betrekking tot de pijn, het lijden of de dood van een persoon die betrokken is bij een ongeval (een onbedoelde gebeurtenis die leidt tot letsel of overlijden van een of meerder personen);
- die aan deze betrokkene of diens familie is gericht;

⁶⁴ Hoewel Texas enkele verschillen vertoont met bovenstaande tekst, zijn er geen verschillen in de bescherming die de regelgeving biedt. Texas Revised Civil Practice & Remedies Code Annotated §18.061. Texas Government Code, Chapter 573, Subchapter B. Consanguinity verwijst naar bloedverwanten en affinity verwijst naar een huwelijksverband. Texas biedt door de second degree affinity relatie nog iets meer bescherming: huwelijkspartners van personen die een second degree consanguinity relatie hebben, behoren namelijk ook tot de bedoelde kring.

- tenzij bovenstaande verklaring een verklaring omtrent schuld bevat (deze zal wel toelaatbaar zijn als bewijs).

Ondanks de populariteit van apology laws die blijkt uit het grote aantal staten met deze regels, worden deze wetten al een aantal jaren bekritiseerd.⁶⁵ Er schijnt maar mager bewijs te zijn dat deze wetten echt hun doelen behalen, de beschikbare empirische onderzoeken zijn om meerdere redenen beperkt en er zijn naast apology laws ook andere factoren die van invloed zijn op die keuze om te procederen of niet: het schijnt lastig te zijn deze te extrapoleren in het onderzoek naar effectiviteit van de apology legislation.⁶⁶

4.3 Wetgeving in Australië

Met het wijzigen van de Civil Liability Act 2002, was New South Wales de eerste deelstaat van Australië die overging tot het aannemen van apology legislation. Australian Capital Territory volgde met aanpassing van de Civil Law (Wrongs) Act 2002 en in hetzelfde jaar en het jaar daarna in 2003 gingen alle andere deelstaten van Australië overstag.⁶⁷ Alle deelstaten van Australië worden nader bekeken: Australian Capital Territory, New South Wales, Northern Territory, Queensland, South Australia, Tasmania, Victoria en Western Australia.⁶⁸ Het is een mix van partial en full apology laws. Zo kennen New South Wales, Australian Capital Territory, South Australia en Queensland full apology laws, de andere staten beschermen enkel partial apologies.

De reden voor de invoering van deze apology laws in Australië is, net als in de VS, het proberen terug te dringen van procedures omtrent aansprakelijkheid. Het berust op de aanname dat

⁶⁵ McMichael e.a., 71 *Stanford Law Review* 341 (2019); Arbel & Kaplan, 90 *Southern California Law Review* 1199 (2017); Davis, *The Forum: A Tennessee Student Legal Journal: Volume 3: Issue 1, Article 4* (2016); Ho & Liu, 43 *J. Risk & Uncertainty* 141, 144 nr. 4 (2011); Ho & Liu, 8 *J. Empirical Legal Studies* 179, 180 (2001). Deze onderzoeken zijn gebaseerd op publiek toegankelijke data (terwijl bijvoorbeeld schikkingen ook achter gesloten deuren worden getroffen) en gaven elkaar tegensprekende resultaten. Er was zowel bewijs dat suggereerde dat het aantal procedures verminderde, als bewijs dat het aantal procedures toenam. Het onderzoek van McMichael e.a. gepubliceerd in *Stanford Law Review* is beperkt tot data van één medisch specialisme.

⁶⁶ Zo voeren de meeste ziekenhuizen 'disclosure programs'. Een procedure die gevolgd wordt na een medische fout die ernaar streeft een open gesprek aan te gaan met het slachtoffer en diens familie. Een excuus is een onderdeel van zulke procedures; McMichael e.a., 71 *Stanford Law Review* 341 (2019).

⁶⁷ Jervis Bay Territory is officieel een aparte deelstaat (of territorium) van Australië. Door de Jervis Bay Territory Acceptance Act van 1915 wordt wet- en regelgeving van Australië toegepast.

⁶⁸ In bijlage III is een tabel opgenomen die een overzicht weergeeft van de onderzochte deelstaten, met het jaar van inwerkingtreding, hoe de wetgeving wordt aangeduid en of deze regels partial, dan wel full apology laws zijn; Australian Capital Territory alsook Northern Territory zijn formeel geen deelstaten maar territoria. Waar het in dit onderzoek gaat over '(deel)staten' van Australië, wordt hier mede bedoeld op deze territoria.

slachtoffers afzien van juridische procedures wanneer schadeveroorzakers zich excuseren en volledige openheid geven over wat er is gebeurd.⁶⁹

Verschijningsvorm

Regelgevingen verschillen sterk onderling. Aan de hand van wetgeving van New South Wales kan geïllustreerd worden in welke vormen Australische apology laws voorkomen. Deze luidt als volgt:⁷⁰

67 Application of Part

(1) This Part applies to civil liability of any kind

(2) This part does not apply to civil liability that is excluded from the operation of this Part by Section 3B.23

68 Definition

In this Part: apology means an expression of sympathy or regret, or of a general sense of benevolence or compassion, in connection with any matter whether or not the apology admits or implies an admission of fault in connection with the matter.

69 Effect of apology on liability

(1) An apology made by or on behalf of a person in connection with any matter alleged to have been caused by the fault of the person:

(a) does not constitute an express or implied admission of fault or liability by the person in connection with that matter, and

(b) is not relevant to the determination of fault or liability in connection with that matter.

(2) Evidence of an apology made by or on behalf of a person in connection with any matter alleged to have been caused by the fault of the person is not admissible in any civil proceedings as evidence of the fault or liability of the person in connection with that matter.

De verschijningsvormen kunnen het best geïllustreerd worden aan de hand van de vier belangrijkste elementen aanwezig in bovenstaande wet:⁷¹

1. Een excuus wordt mede begrepen als een erkenning van schuld, in plaats van enkel een uiting van medeleven – s. 68;

Een interessant element, want door “...whether or not...” op te nemen, wordt het nog steeds als een ‘excuus’ gedefinieerd, ook als hier een erkenning van schuld in voorkomt. Het slechts “Sorry voor wat er met je is gebeurd” wordt beschermd, maar ook: “Sorry voor wat ik je heb

⁶⁹ Robert Carr, *Parliamentary Debates (Hansard)*, 30 oktober 2002, 5764 (New South Wales); Mathew Brown, *Parliamentary Debates (Hansard)*, 30 oktober 2002, 6244 (New South Wales); Leonard Kiely, *Parliamentary Debates (Hansard)*, 27 februari 2003 (Northern Territory); Peter Toyne, *Parliamentary Debates (Hansard)*, 27 februari 2003 (Northern Territory).

⁷⁰ New South Wales, Civil Liability Act 2002, ss. 67-69.

⁷¹ Vines, 7 *Sydney Law Review* 483 (2005).

aangedaan. Het is mijn schuld.” Dit is dus een element in de full apology laws, maar niet in de partial apology laws.

2. Een excuus houdt geen erkenning van schuld of aansprakelijkheid in – s. 69 (1)(a);
Het feit dat iemand schuld of aansprakelijkheid erkent, wil niet zeggen dat diegene juridisch gezien aansprakelijk is – dit moet de rechter aan de hand van ander bewijs beoordelen.
3. Een excuus is niet relevant voor de vaststelling van schuld of aansprakelijkheid – s. 69 (1) (b);
Dit element benadrukt element 2, door te stellen dat het excuus niet eens relevant is voor de vaststelling van schuld of aansprakelijkheid.
4. Een excuus is niet toelaatbaar als bewijs voor schuld of aansprakelijkheid in civiele procedures – s. 69 (2);
Dit element spreekt voor zich, maar voorkomt niet dat een excuus mag worden toegelaten in andere civiele procedures die niet om aansprakelijkheid draaien.

Hoe meer elementen de regelgeving bevat, hoe breder uitingen van excuses worden beschermd. Van de acht lidstaten van Australië, bevatten er vier alle bovenstaande elementen.⁷² De overige vier lidstaten bieden gedeeltelijke bescherming met hun partial apology laws. Opvallend is de act van Victoria. Deze bevat enkel het tweede element wat betekent dat excuses strikt genomen niet worden uitgesloten om in te brengen als bewijs, maar het leidt er desalniettemin toe dat het inbrengen van excuses nauwelijks wat oplevert als dit wordt ingebracht in een procedure. Het biedt dus wel bescherming, maar niet door een excuus niet toelaatbaar als bewijs te verklaren.⁷³

In de apology laws van de deelstaten van de VS, kan slechts element vier worden onderscheiden. Dat wil dus zeggen dat het niet als excuus gedefinieerd kan worden als dit een erkenning van schuld en/of aansprakelijkheid bevat en dat het niet-ontvankelijk wordt verklaard om in te brengen als bewijs.

In Australië klinkt veel kritiek op de apology laws. Zo zou bescherming van partial apologies geen doel treffen, zijn bepaalde uitzonderingen waarop de apology law ziet niet te begrijpen en

⁷² New South Wales, Australian Capital Territory, South Australia en Queensland.

⁷³ De onderzochte deelstaten van de VS bevatten slechts element 4. Dat wil dus zeggen dat het niet als excuus gedefinieerd kan worden als dit een erkenning van schuld en/of aansprakelijkheid bevat en dat het niet-ontvankelijk wordt verklaard om in te brengen als bewijs. In Bijlage V is een overzicht opgenomen van alle onderzochte deelstaten en welke elementen deze bevatten.

het is ingewikkeld nu de apology laws onderling grote verschillen vertonen.⁷⁴ Er wordt voorgesteld dat er een ‘Model Australian Apology Act’ wordt opgesteld door de federale staat, dat kan worden aangenomen door alle Australische jurisdicties.⁷⁵

4.4 Wetgeving in Canada

Nadat British Columbia en Saskatchewan acts aannamen die excuses beschermden, maakte een werkgroep van de Civil Section van the Uniform Law Conference of Canada in 2007 The Uniform Apology Act 2007. De andere staten hebben deze tekst overgenomen. Op dit moment hebben 10 van de 13 jurisdicties in Canada apology laws. Prince Edward Island is één van de 10 jurisdicties, maar deze wetgeving is alleen van toepassing op de medische sector en wordt daarom verder buiten beschouwing gelaten. Quebec, New Brunswick en Yukon hebben geen apology legislation.⁷⁶ Zodoende richt dit onderzoek zich op de volgende negen deelstaten: Alberta, British Columbia, Manitoba, Nanavut, Newfoundland and Labrador, Northwest Territories, Nova Scotia, Ontario en Saskatchewan.⁷⁷

Een van de redenen voor het invoeren van deze regelgeving is om juridische barrières weg te nemen die een schadeveroorzaker ontmoedigen om excuses te maken. Hoewel ook in Canada een doel is het aantal civiele procedures terug te brengen, lijkt er in Canada meer oog te zijn voor sociale argumenten dan in de VS en Australië.⁷⁸ Er wordt gesteld dat het aanbieden van excuses de natuurlijke, menselijke emoties stimuleren. Het aanbieden van excuses bevordert de ‘verzoening’ tussen mensen, draagt bij aan het herstel van benadeelden en het helpt in het opbouwen van een sterke, gezonde en menselijker maatschappij. Het kan er bovendien voor zorgen dat vertrouwen tussen partijen hersteld wordt indien dat nodig is, waarmee tegelijkertijd meer vertrouwen wordt gewonnen in de samenleving als geheel.⁷⁹ In de Uniform Apology Act

⁷⁴ Kleefeld, 40 *University of British Columbia Law Review* 769 (2007); Vines, *Precedent* issue 115 (2013); Vines, 7 *Sydney Law Review* 483 (2005); Vines, *Precedent* issue 115 (2013). Er bestaat verwarring over wat precies in welke staat wordt beschermd en dat blijkt ook uit de hoeveelheid ‘stappenplannen’ waar in detail wordt uitgelegd, inclusief voorbeeldzinnen, wat schadeveroorzakers wel- en niet mogen of moeten zeggen; Australian Commission on Safety and Quality in Health Care (2013); Department for Health and Ageing, Government of South Australia (2016).

⁷⁵ Wheeler, Deputy Ombudsman, *National Administrative Law Conference* (2013), Canberra.

⁷⁶ Yukon’s Bill no. 103, Apology Act (een bill kan het best omschreven worden als een wetsvoorstel) heeft het niet gehaald, deze kwam niet door de ‘second reading’.

⁷⁷ In bijlage IV is een tabel opgenomen die een overzicht weergeeft van de onderzochte deelstaten, met het jaar van inwerkingtreding, hoe de wetgeving wordt aangeduid en of deze regels partial, dan wel full apology laws zijn; Nanavut, Northwest Territory en Yukon zijn ook formeel geen deelstaten, maar territoria. Ook deze territoria zullen in dit onderzoek (deel)staten genoemd worden.

⁷⁸ Getz, *Uniform Law Conference of Canada* (2007).

⁷⁹ Steve Peters en Christopher Bentley, *Legislative Assembly (Hansard)*, No. 71, 7 oktober 2008), 3146 en 3147 (Ontario).

2007, is als commentaar bovendien toegevoegd dat de definitie van ‘excuus’ ruim is geformuleerd (full apology) om zo goed mogelijk te werken in ‘het bevorderen van interpersoonlijke verzoening’.⁸⁰ In een nota over deze Uniform Apology Act 2007 schrijft de voorzitter van de werkgroep die het format opstelde dus ook dat er naast juridische, ook morele en sociale argumenten zijn.⁸¹

Verschijningsvorm

De apology laws van Canada kennen nauwelijks uitsluitingen in de toepassing van de wet en beschermen allen full apologies. Hiermee bieden de Canadese apology laws over het algemeen de breedste bescherming in vergelijking met de VS en Australië.⁸² De Uniform Apology Act 2007 luidt als volgt:

1. Definitions

In this Act:

“apology” means an expression of sympathy or regret, a statement that one is sorry or any other words or actions indicating contrition or commiseration, whether or not the words or actions admit or imply an admission of fault in connection with the matter to which the words or actions relate;

“court” includes a tribunal, an arbitrator and any other person who is acting in a judicial or quasi-judicial capacity.

2. Effect of apology on liability

(1) An apology made by or on behalf of a person in connection with any matter

- a. does not constitute an express or implied admission of fault or liability by the person in connection with that matter,*
- b. does not constitute [a confirmation of a cause of action or acknowledgment of a claim] in relation to that matter for the purposes of [appropriate section of the applicable limitation statute],*
- c. does not, despite any wording to the contrary in any contract of insurance and despite any other enactment or law, void, impair or otherwise affect any insurance coverage that is available, or that would, but for the apology, be available, to the person in connection with that matter, and*
- d. may not be taken into account in any determination of fault or liability in connection with that matter.*

(2) Despite any other enactment or law, evidence of an apology made by or on behalf of a person in connection with any matter is not admissible in any court as evidence of the fault or liability of the person in connection with that matter.

⁸⁰ Uniform Apology Act (2007).

⁸¹ Getz, *Uniform Law Conference of Canada* (2007).

⁸² Kleefeld, 40 *University of British Columbia Law Review* 769 (2007); Carrol e.a., *International Bar Association* (Oktober 2015).

Dezelfde vier elementen als genoemd in voorgaande paragraaf kunnen ook hier worden onderscheiden:⁸³

1. Een excuus wordt mede begrepen als een erkenning van schuld, in plaats van enkel een uiting van medeleven – s. 1;
2. Een excuus is geen uitdrukkelijke of impliciete erkenning van schuld – s. 2 (1)(a);
3. Een excuus is niet relevant voor de vaststelling van schuld of aansprakelijkheid – s. 2 (1)(d);
4. Een excuus is niet-toelaatbaar als bewijs voor schuld of aansprakelijkheid – s. 2 (2).

Sectie 2 (1)(c) valt op vergeleken met de apology laws in staten van de VS en Australië. Het bewerkstelligt dat een excuus de beschikbare dekking door een verzekeraar niet uitsluit, beperkt of anderzijds beïnvloedt – ook al wijkt de wet of een contract hiervan af.⁸⁴ Dit lijkt op het Nederlandse artikel 7:953 Burgerlijk Wetboek (BW).⁸⁵ Ontario's Apology Act 2009 wijkt af van de Uniform Apology Act 2007 in een aantal opzichten, maar zijn niet relevant nader te bespreken.⁸⁶

Aan de hand van het ontbreken van kritieken op Canadese wetgeving kan mogelijk de conclusie getrokken worden dat er over het algemeen tevredenheid over de apology laws heerst. Een andere verklaring kan zijn dat wetenschappers het nog te vroeg vinden om conclusies te trekken, of zijn onderzoeken nog niet afgerond. Canada is immers het land dat het meest recentelijk pas apology laws heeft aangenomen.

4.5 Conclusie

Er zijn in de verschillende apology laws vier elementen te onderscheiden:

1. Een excuus wordt mede begrepen als een erkenning van schuld, in plaats van enkel een uiting van medeleven. Zodoende wordt óók een erkenning van aansprakelijkheid of

⁸³ Vines, *Social Science Research Network* 12 (2007); Bijlage V.

⁸⁴ Met inbegrip van de dekking die beschikbaar zou zijn als geen excuus aangeboden zou zijn.

⁸⁵ Dit artikel zorgt ervoor dat de (polis)bepaling waarin de verzekeraar erkenningen omtrent aansprakelijkheid verbiedt, geen gevolg heeft voor dekking voor zover de erkenning juist is. Een erkenning van verzekerde omtrent feiten heeft nimmer gevolg.

⁸⁶ Ontario Apology Act, Statutes of Ontario 2009, c. 3. Deze apology law wijkt af wat betreft de uitsluiting van de regel wat betreft misdrijven en overtredingen. Een excuus is in Ontario bovendien toelaatbaar wanneer dit tijdens een getuigenis in een civiele procedure wordt gemaakt. Tot slot heeft de Ontario Apology Act een bepaling met betrekking tot het gebruik van excuus om de aanvang van de verjaringstermijn te bepalen; Ontario Limitations Act, Statutes of Ontario 2002, c. 13.

schuld beschermd (dit is een element in de full apology laws, niet in de partial apology laws);

2. Een excuus houdt geen erkenning van schuld of aansprakelijkheid in. Het erkennen van schuld of aansprakelijkheid door een schadeveroorzaker heeft dus niet te gelden als een gerechtelijke erkenning van schuld of aansprakelijkheid;
3. Een excuus is niet relevant voor de vaststelling van schuld of aansprakelijkheid. Een rechter kan het dus niet gebruiken om zijn oordeel op te baseren;
4. Een excuus is niet toelaatbaar als bewijs voor schuld of aansprakelijkheid in civiele procedures.

In de VS bezitten de apology laws slechts element 4. Het is niet duidelijk of de wetten hun doelen behalen en er is veel kritiek op. In Australië genieten excuses een bredere bescherming dan in de VS. Het is namelijk een mix van partial- en full apology laws. Nagenoeg iedere deelstaat kent zijn eigen beperkingen op het toepassingsbereik: in de regelgevingen staan uitzonderingen waarop de regels niet van toepassing zijn. De onderlinge verschillen geven aanleiding voor kritiek. Nadat de eerste twee deelstaten van Canada apology laws aannamen, werd in 2007 een uniforme apology act opgesteld. De zeven deelstaten die daarna apology laws aannamen, hebben dit format aangehouden. De apology laws in Canada zijn dus nagenoeg uniform en bieden ten opzichte van de VS en Australië de breedste vorm van bescherming. Alle wetten bevatten de bovenstaande vier elementen. Bovendien wordt daarin bepaald dat een excuus niet van invloed is op de dekking door de verzekeraar.

OPTIE TOT WIJZIGING WETGEVING

Dit hoofdstuk geeft antwoord op de laatste deelvraag: *Is het een optie dergelijke wetgeving in Nederland in te voeren?* Het antwoord op deze vraag volgt uit de bevindingen van voorgaande hoofdstukken. In paragraaf 5.1 wordt daarom summier ingegaan op die bevindingen. Vervolgens worden in paragraaf 5.2 de voor dit onderzoek relevante verschillen en overeenkomsten tussen de apology laws van de VS, Australië en Canada en de Nederlandse wetgeving beschreven. In paragraaf 5.3 wordt de optie besproken om excuses te beschermen in Nederlandse aansprakelijkheidsprocedures. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie in paragraaf 5.4 waarin antwoord wordt gegeven op de deelvraag.

5.1 Bevindingen voorgaande hoofdstukken

Een excuus kan door de benadeelde in een procedure worden ingebracht ter onderbouwing van de stelling dat de aanbieder ervan aansprakelijk moet worden gehouden voor geleden schade. De rechter zal de feiten die worden aangedragen, juridisch moeten duiden. De feiten leiden aldus tot de conclusie of aan de vereisten voor aansprakelijkheid is voldaan. Als wordt betwist dat aan de vereisten is voldaan, kan een excuus als bewijs dienen. De rechter is vervolgens vrij in het waarderen van dat bewijs. De rechter blijkt excuses mee te nemen in zijn oordeel of de schadeveroorzaker aansprakelijk is voor ontstane schade. Soms expliciet door nauwkeurig te onderzoeken waar het excuus op ziet, door feiten aan te nemen die zijn erkend tezamen met het excuus of te oordelen dat de schadeveroorzaker zelf vindt dat hij verwijtbaar heeft gehandeld. Soms wordt een excuus impliciet gebruikt, of dient het ter beslissing van een aanverwante zaak in de procedure omtrent aansprakelijkheid. Het belang van het aanbieden van excuses wordt door de VS, Australië en Canada onderschreven door excuses te beschermen, met name door deze uit te sluiten als bewijs in civiele procedures omtrent aansprakelijkheid. Er zijn vier elementen te onderscheiden in deze apology laws. Voorondersteld werd al dat het gebruik van excuses door rechters om hun aansprakelijkheidsoordeel op te baseren, leidt tot terughoudendheid in het aanbieden ervan. Blijkens dit onderzoek gebeurt dat. Kan deze onwenselijke maatschappelijke situatie waarin schadeveroorzakers zich belet voelen zich te verontschuldigen, worden voorkomen door excuses te beschermen in het kader van een procedure in Nederland?

5.2 Wetgevingen vergeleken

Het eerste onderscheiden element in onderzochte wetgeving in de VS, Australië en Canada is het element dat ervoor zorgt dat een excuus wordt beschermd, ook als deze een erkenning van schuld of aansprakelijkheid inhoudt. Dit element is aanwezig in de full apology laws, maar zulke uitingen worden bij uitstek niet beschermd in de partial apology laws. Wat als in Nederland in een excuus (impliciet) aansprakelijkheid wordt erkend? In Nederland kan een excuus slechts onder omstandigheden gelden als een erkenning van aansprakelijkheid. Doorslaggevend hierbij is of de benadeelde dit heeft opgevat (en in de gegeven omstandigheden heeft mogen opvatten) als een verklaring die ertoe strekte aansprakelijkheid op diegene te vestigen. De erkenning van aansprakelijkheid wordt in jurisprudentie van de Hoge Raad gezien als een eenzijdige gerichte rechtshandeling waarop de wilsvertrouwensleer, zoals neergelegd in art. 3:33 en 3:35 BW, van toepassing is.⁸⁷ De wilsvertrouwensleer en de voorzichtigheid waarmee de Hoge Raad zulke uitingen toetst, bieden een gelijksoortige bescherming: soms leidt het wel tot de conclusie dat aansprakelijkheid wordt erkend, soms niet. Het tweede element zorgt ervoor dat het feit dat iemand excuses aanbiedt, niet zegt dat diegene juridisch gezien aansprakelijk is of verwijtbaar heeft gehandeld. Met andere woorden, een feitelijke erkenning van aansprakelijkheid of verwijtbaarheid leidt op zichzelf niet tot een gerechtelijke erkenning van aansprakelijkheid. Dit is, zoals besproken in paragraaf 2.2.2 *Erkenning van feiten*, in lijn met wat in Nederland geldt: het is aan de rechter om aan de hand van feiten die komen vast te staan in de procedure, te oordelen of is voldaan aan de in de wet gestelde vereisten voor aansprakelijkheid. Het gaat hier om de juridische waardering van de feiten en niet om wat de schadeveroorzaker met zijn excuus heeft bedoeld. De rechtbank overweegt dit ook letterlijk in de zaak van Delta Lloyd tegen gedaagden, te zien in paragraaf 3.2.1 *Nauwkeuring onderzoek van excuus*.⁸⁸ Het excuus wordt in verschillende apology laws als niet-relevant geacht in de vaststelling van schuld of aansprakelijkheid, het derde element. Hier zit een verschil met Nederlands recht. Zoals blijkt uit hoofdstuk 3, kan het excuus in Nederland wél relevant zijn voor de vraag of de aanbieder ervan aansprakelijk is. Het vierde element, het niet toelaatbaar achten van een excuus als bewijs in een civiele procedure omtrent aansprakelijkheid, is het tweede verschil. In Nederland zijn er geen belemmeringen om het excuus in te brengen om stellingen te onderbouwen of te bewijzen. De bepaling in Canadese wetgeving dat een excuus

⁸⁷ Zie Wijntjens, *WPNR* 2016/7092 en aldaar genoemde jurisprudentie.

⁸⁸ Rechtbank Overijssel 6 maart 2019, ECLI:NL:RBOVE:2019:1243, r.o. 5.16.

geen invloed heeft op de dekking door een verzekeraar, bewerkstelligt, zij het impliciet, hetzelfde als het Nederlandse artikel 7:953 BW.⁸⁹ Dit leidt tot de conclusie dat zowel element 3 als 4 ter inspiratie zouden kunnen dienen. Hierbij moet wel in aanmerking worden genomen dat het opnemen van bepalingen zoals deze zijn opgenomen in wetgevingen in de VS, Australië en Canada in de praktijk niet precies hetzelfde teweeg kunnen of zullen brengen in Nederland gezien de verschillen tussen common-law en civil-law systemen.⁹⁰

5.3 Wetgeving wijzigen

Nu voorondersteld wordt dat er een onwenselijke situatie bestaat waarin schadeveroorzakers het nalaten om excuses aan te bieden omdat rechters zulke uitingen ten grondslag leggen aan hun oordeel omtrent aansprakelijkheid, kan de optie overwogen worden om Nederlandse wetgeving aan te passen door bijvoorbeeld een excuus als niet relevant te achten voor het aansprakelijkheidsoordeel (element 3), of door een excuus (of uitingen van die strekking) niet toe te laten als bewijs in een procedure omtrent aansprakelijkheid (element 4).

5.3.1 *Niet toelaten als bewijs*

De vrije bewijsleer heeft in het civiele procesrecht een fundamenteel karakter. Het uitgangspunt van het civiele procesrecht is het achterhalen van de materiële waarheid: de reden om bewijsbelemmerende voorschriften zoveel mogelijk te vermijden. Alles wat kan leiden tot het vaststellen van de materiële waarheid kan (en mag) dienen als bewijs, waarna de rechter vrij is in het waarderen daarvan. De terughoudendheid die wordt betracht in het opnemen van bewijsbelemmerende voorschriften, strookt niet met de gedachte om uitingen van excuses niet toe te laten als bewijsmiddel. Excuses kunnen bovendien als processtuk eerder in de procedure verschijnen. Wanneer dit processtuk later niet als bewijs mag dienen en de rechter zijn oordeel er zodoende niet op mag baseren, ontstaat er mogelijk een kloof tussen de formele en materiële waarheid. Dat is niet in lijn met het doel dat het civiele procesrecht nastreeft: het vinden van de materiële waarheid. Het in zijn geheel niet toelaten van een excuus als processtuk, ook wanneer deze dient ter onderbouwing van de vordering van benadeelde wordt om diezelfde reden onwenselijk geacht, temeer nu in de Nederlandse civiele praktijk de omstandigheden van het

⁸⁹ Artikel 7:953 BW zorgt ervoor dat de (polis)bepaling waarin de verzekeraar erkenningen omtrent aansprakelijkheid verbiedt, geen gevolg heeft voor dekking voor zover de erkenning juist is. Een erkenning van verzekerde omtrent feiten heeft nimmer gevolg.

⁹⁰ Siems, 2018; Giesen, *Tort and Insurance Law, Yearbook*, 2008, (49) 53; Nederland wordt gekwalificeerd als een civil-law rechtsstelsel. De VS, Australië en Canada behoren alle drie tot het common-law rechtssysteem.

geval hoog in het vaandel staan. Zoals blijkt uit het onderzoek naar rechtspraak, wordt vaak tekst en uitleg gegeven over de wijze waarop het geschil is ontstaan of is verlopen. Het niet toelaatbaar achten in een procedure kan de benadeelde in een lastige positie brengen om te onderbouwen waarom de schadeveroorzaker aansprakelijk is. Het is tevens niet ondenkbaar dat een schadeveroorzaker tactisch een excuus toevoegt aan tekst en uitleg, om zo te bewerkstelligen dat het stuk niet toegelaten kan worden in een procedure.

5.3.2 Niet relevant achten in beslissing omtrent aansprakelijkheid

Het opnemen van een bepaling die ervoor zorgt dat de rechter het excuus niet mag gebruiken in beantwoording van de vraag naar aansprakelijkheid, wordt ook onwenselijk geacht. Opnieuw bestaat er een risico dat door het niet-relevant achten, een oordeel van de rechter niet op de materiële waarheid komt te berusten. Het is maatschappelijk onwenselijk wanneer er, om procesrechtelijke regels, een beslissing wordt genomen door de rechter die strijdig is met de materiële waarheid. Immers, tezamen met het excuus kunnen feiten beschreven staan waarna de rechter deze door het niet relevant achten, niet zou mogen gebruiken en zodoende niet kan toekomen aan het vestigen van aansprakelijkheid. Het na te streven doel, het positieve effect van excuses op benadeelden, wordt op deze manier mogelijk alsnog niet bereikt omdat benadeelde met lege handen komt te staan wanneer deze de schadeveroorzaker aansprakelijk wil houden. Ook bij het niet relevant achten, is er de mogelijkheid dat de schadeveroorzaker tactisch een excuus toevoegt aan bijvoorbeeld tekst en uitleg om te bewerkstelligen dat het betreffende stuk niet gebruikt kan worden door de rechter om zijn oordeel op te baseren.

5.3.3 Een andere mogelijkheid?

Nu het invoeren of aanpassen van wetgeving niet wenselijk wordt geacht, is er mogelijk een andere manier om terughoudendheid bij schadeveroorzakers zo veel mogelijk weg te nemen of te voorkomen. De rechter kan zonder het aanpassen van wetgeving, niet geïnstrueerd of gedwongen worden het belang van excuses te onderschrijven door daar niet een oordeel op te baseren. Een andere houding van de rechter ten opzichte van uitingen van excuses zou echter wel een uitkomst kunnen bieden in de terughoudendheid die schadeveroorzakers voelen om excuses aan te bieden. Een jurisprudentielijn in het kader van excuses (zij het in een andere context), is bijvoorbeeld te ontdekken in uitspraken waarin excuses worden gevorderd middels gerechtelijke procedures, meestal als onderdeel van rectificaties. Rechter wijzen dit in veel gevallen af waarbij zij het “rechtens niet-afdwingbare karakter van een excuus” als reden

hiervoor aangeven en elkaar hierin lijken te volgen.⁹¹ In plaats van een stuk uit handen te slaan van benadeelde door het niet toe te laten in een procedure of niet relevant te achten, kan de oplossing gevonden worden in de houding van de rechter door bijvoorbeeld de positieve effecten van excuses te benoemen en te onderschrijven in de uitspraak, of andere aanknopingspunten te zoeken waar een oordeel op gebaseerd kan worden.

5.4 Conclusie

De twee voor dit onderzoek relevante verschillen in de apology laws en Nederlandse wetgeving, zijn het niet toelaatbaar achten van excuses als bewijs in een civiele procedure en het niet relevant achten van excuses in de vaststelling van aansprakelijkheid. Deze bepalingen opnemen in Nederlandse wetgeving wordt niet wenselijk geacht. Excuses niet toelaten in een procedure druist in tegen het uitgangspunt dat de materiële waarheid gevonden moet worden, wat wordt bepleit door het vermijden van bewijsbelemmerende maatregelen. Het niet relevant achten van excuses in het vaststellen van aansprakelijkheid is ook niet wenselijk. Het geeft vaak de context van het geschil en schetst omstandigheden van het geval. Bovendien bestaat de kans dat schadeveroorzakers op tactische wijze excuses inzetten zodat het betreffende stuk voor benadeelde verliest aan waarde. De optie om wetgeving in te voeren of aan te passen teneinde het aanbieden van excuses te stimuleren, wordt evenmin wenselijk geacht. Een mogelijkheid om excuses toch bescherming te bieden in een procedure, is een verandering van de houding van de rechter wanneer deze zich geconfronteerd ziet met een goedbedoeld excuus van schadeveroorzaker aan benadeelde.

⁹¹ Zie bijvoorbeeld Rechtbank Breda 6 december 2012, ECLI:NL:RBBRE:2012:BY6447, r.o. 3.12; Rechtbank Rotterdam 21 november 2012, ECLI:NL:RBROT:2012:BY4993 r.o. 5.12 en Rechtbank Leeuwarden 27 april 2011, ECLI:NL:RBLEE:2010:BQ3207, r.o. 4.8.

CONCLUSIE

Dit onderzoek stelt zich ten doel structuur en duidelijkheid te bieden in de wijze waarop wordt omgegaan met excuses als deze worden ingebracht in een procedure omtrent aansprakelijkheid. Daartoe is een beschrijving gegeven van het huidige recht en is rechtspraak geanalyseerd waarin excuses zijn ingebracht om aansprakelijkheid aan te tonen. Het huidige Nederlandse recht is vergeleken met wetgeving uit de VS, Australië en Canada waarna is onderzocht of het een optie is dergelijke wetgeving in te voeren in Nederland. In dit hoofdstuk wordt, aan de hand van bevindingen uit voorgaande hoofdstukken, antwoord gegeven op de onderzoeksvraag: *Hoe gaat de rechter om met excuses als deze worden ingebracht in een procedure omtrent aansprakelijkheid en hoe kunnen uitingen van excuses beschermd worden, waarbij wetgeving uit de VS, Australië en Canada waarin excuses worden beschermd mogelijk ter inspiratie kan dienen?*

6.1 Plaats van excuses in civiele procedures

De vraag naar welke plaats excuses innemen wanneer ze worden ingebracht in civiele procedures omtrent aansprakelijkheid, is als eerste deelvraag beantwoord in hoofdstuk 2. De rechter vestigt aansprakelijkheid wanneer is voldaan aan de wettelijke vereisten daarvoor. De benadeelde zal feiten moeten stellen en na betwisting moeten bewijzen, dat aan deze vereisten is voldaan.⁹² Zo kunnen excuses worden ingebracht ter onderbouwing van de stelling dat de schadeveroorzaker aansprakelijk is voor ontstane schade, of het excuus kan na betwisting als bewijs dienen. Tezamen met het excuus kunnen namelijk feiten worden erkend, of het aanbieden van een excuus kan op zichzelf leiden tot de gedachte dat de schadeveroorzaker zelf vindt dat hij verwijtbaar heeft gehandeld. De rechter zal de feiten juridisch duiden om te beslissen of aan de vereisten van aansprakelijkheid is voldaan om zo aansprakelijkheid te vestigen op de schadeveroorzaker. De vrije bewijsleer zorgt ervoor dat alles kan dienen als bewijs en dat de rechter vrij is in het waarderen daarvan.⁹³ Er zijn geen restricties in het recht om excuses in te brengen in een procedure en zodoende kan de rechter het excuus ten grondslag leggen aan het oordeel dat de aanbieder ervan aansprakelijk is voor ontstane schade.

⁹² Art. 149-152 Rv; De Groot, in: *GS Burgerlijke Rechtsvordering*, art. 149 Rv, aant. 3 (online, bijgewerkt 1 september 2019).

⁹³ Rutgers, in: *GS Burgerlijke Rechtsvordering*, art. 152 Rv, aant. 2 (online, bijgewerkt 1 maart 2012).

6.2 Omgang met excuses in rechtspraak

De wijze waarop in rechtspraak door rechters wordt omgegaan met ingebrachte excuses is onderzocht in het kader van de tweede deelvraag en is beantwoord in hoofdstuk 3.⁹⁴ Door gefilterd uitspraken te zoeken op www.rechtspraak.nl is een selectie gemaakt van 13 voor dit onderzoek relevante uitspraken, waarna onderzoek hiervan leidde tot het indelen van bevindingen in een tweetal categorieën: de categorie waarin de rechter expliciet het excuus ten grondslag legt aan zijn oordeel omtrent aansprakelijkheid en de categorie waarin excuses anderszins van belang zijn in de uitspraak. De eerste categorie met daarin zes uitspraken heeft geleid tot een rubricering in de drie volgende bevindingen. De rechter bekijkt in drie uitspraken nauwkeurig waar het excuus of spijt op ziet,⁹⁵ in twee uitspraken neemt de rechter feiten aan die tezamen met het excuus zijn erkend⁹⁶ en in een enkele uitspraak oordeelt de rechter dat de schadeveroorzaker zelf vindt dat deze verwijtbaar heeft gehandeld.⁹⁷ In de tweede categorie, waarin excuses anderszins van belang blijken, leidt het met name tot een bevoegdheidsoordeel, het matigen van de gevorderde advocaatkosten of tot het scheppen van een bepaalde context die van belang lijkt voor het oordeel over aansprakelijkheid.

6.3 Wetgeving VS, Australië en Canada

Het antwoord op de derde deelvraag, hoe wetgeving omtrent bescherming van excuses in de VS, Australië en Canada eruitziet, is beantwoord in hoofdstuk 4. In de VS, Australië en Canada zijn apology laws ingevoerd om excuses te beschermen in het kader van een civiele procedure omtrent aansprakelijkheid. De apology laws verschillen tussen de deelstaten onderling nemen verschillende verschijningsvormen aan, waarin een viertal elementen zijn te onderscheiden.⁹⁸ Door het eerste element wordt in bepaalde apology laws onder een excuus mede begrepen een erkenning van schuld of aansprakelijkheid, waardoor ook deze uitingen worden beschermd door de wetgeving. Het tweede element bepaalt dat een *feitelijke* erkenning van schuld of aansprakelijkheid niet een *gerechtelijke* erkenning daarvan inhoudt waardoor de rechter

⁹⁴ De methodiek is verantwoord in het betreffende hoofdstuk. Deze bevindingen zijn slechts gebaseerd op de zoekresultaten van geïnformeerde zoekopdrachten.

⁹⁵ Rechtbank Midden-Nederland 16 augustus 2017, ECLI:NL:RBMNE:2017:4114, r.o. 2.10 en 2.14; Rechtbank Midden-Nederland 21 december 2016, ECLI:NL:RBMNE:2016:6696, r.o. 2.11 en 4.3; Rechtbank Overijssel 6 maart 2019, ECLI:NL:ROVE:2019:1243, r.o. 5.16.

⁹⁶ Rechtbank Den Haag 23 augustus 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:9945, r.o. 2.9 en 4.26; Rechtbank Zeeland-West-Brabant 17 juni 2015, ECLI:NL:RBZWB:2015:4010, r.o. 3.2 en 3.6;

⁹⁷ Rechtbank Den Haag 23 januari 2017, ECLI:NL:RBDHA:2017:1103, r.o. 2.10 en 4.15.

⁹⁸ In Bijlage V is een overzicht opgenomen van alle onderzochte deelstaten en welke elementen deze bevatten.

aansprakelijkheid alsnog aan de hand van andere feiten zal moeten vestigen. Door het derde element wordt een excuus niet relevant geacht voor de vaststelling van aansprakelijkheid. Tot slot, het vierde onderscheidende element, zorgt ervoor dat een excuus niet toelaatbaar is als bewijs in een procedure. Het varieert tussen apology laws van deelstaten onderling welke elementen de wetgeving bevat. Hoe meer elementen een apology law bevat, hoe breder excuses worden beschermd.

6.4 Optie tot wijziging wetgeving

De vraag of het een optie is dergelijke wetgeving in te voeren in Nederland, was de laatste, vierde deelvraag en is beantwoord in hoofdstuk 5. Het eerste element in de apology laws vindt in Nederland gelijksoortige bescherming doordat een excuus slechts onder omstandigheden kan gelden als een erkenning van aansprakelijkheid.⁹⁹ Het tweede element in de apology laws is ook te vinden in het Nederlands recht: ook in Nederland leidt een feitelijke erkenning van aansprakelijkheid niet in elk geval tot een juridische vestiging van aansprakelijkheid. Het niet relevant achten van een excuus (element 3) en het niet toelaten van een excuus als bewijsmiddel (element 4) kunnen zodoende ter inspiratie dienen voor de optie om Nederlandse wetgeving in te voeren dan wel te wijzigen. Beide opties worden niet wenselijk geacht. Het niet toelaten van excuses in een procedure druist in tegen het uitgangspunt de materiële waarheid te vinden.¹⁰⁰ Ook het niet relevant achten van excuses druist daar tegenin: het schetst vaak de context of verloop van een incident. Bovendien bestaat bij beide opties het gevaar dat de schadeveroorzaker op tactische wijze een excuus toevoegt aan tekst en uitleg met als doel het onbruikbaar maken van het stuk. Een andere houding van de rechter in een procedure ten opzichte van excuses kan er mogelijk wel voor zorgen dat schadeveroorzakers minder belemmering voelen in het aanbieden van excuses.

6.5 Tot slot

Bevindingen uit het onderzoek naar rechtspraak weerspiegelen deels wat verwacht zou worden naar aanleiding van het onderzoek naar het wettelijk bewijsstelsel. Uit de uitspraak is niet altijd goed op te maken hoe de dynamiek van het stellen, betwisten en bewijzen is verlopen. Het excuus verschijnt in de gepubliceerde uitspraak meestal in de feiten, wat impliceert dat dit

⁹⁹ De erkenning van aansprakelijkheid wordt in jurisprudentie van de Hoge Raad gezien als een eenzijdige gerichte rechtshandeling waarop de wilsvertrouwensleer, zoals neergelegd in art. 3:33 en 3:35 BW, van toepassing is. Zie Wijntjens, *WPNR* 2016/7092 en aldaar genoemde jurisprudentie.

¹⁰⁰ Rutgers, in: *GS Burgerlijke Rechtsvordering*, art. 152 Rv, aant. 2 (online, bijgewerkt 1 maart 2012).

voldoende is gesteld en niet voldoende is weersproken. Welke partij het excuus inbrengt met welk doel, kan ook niet expliciet worden opgemaakt uit de uitspraak. De vermoedens dat tezamen met het excuus feiten worden erkend die de rechter gebruikt in zijn oordeel, alsmede dat dat het excuus kan leiden tot de conclusie dat de aanbieder ervan verwijtbaar heeft gehandeld, worden wel bevestigd. Wat uit de bevindingen van het onderzoek naar rechtspraak kan worden afgeleid, is op welke wijze de rechter met de excuses omgaat. Omdat rechters er niet voor schromen excuses te gebruiken om hun oordeel op te baseren, is onderzocht of excuses beschermd zouden moeten worden waarbij wetgevingen uit de VS, Australië en Canada ter inspiratie dienden. Uit de analyse van deze regelgevingen en de vergelijking met het Nederlands recht blijkt dat de bescherming die wordt geboden door de apology laws deel hetzelfde bewerkstelligt als Nederlandse wetgeving. Onderzocht is of wetgeving om excuses te beschermen in het kader van een procedure in Nederland wenselijk is. Daartoe is negatief geconcludeerd: het wordt afgeraden wetgeving aan te passen of in te voeren om te bewerkstelligen dat een excuus niet meer kan worden ingebracht, of niet relevant geacht moet worden in een procedure. Ondanks dat de rechter ingebrachte excuses expliciet dan wel impliciet ten grondslag legt aan zijn beslissing om aansprakelijkheid te vestigen, is het niet wenselijk uitingen van excuses te beschermen in het kader van procedures omtrent aansprakelijkheid door in Nederland wetgeving in te voeren, zoals dit is ingevoerd in de VS, Australië en Canada.

BIJLAGEN

Bijlage I – Zoekresultaten jurisprudentieonderzoek

Datumbereik	Rechtsgebied	Zoekwoorden	Resultaten	Relevant
01-01-2015 – 01-09-2019	Civiel recht	Verontschuldiging Bewijs ¹⁰¹ Aansprakelijk ¹⁰²	22	2
01-01-2015 – 01-09-2019	Civiel recht	Excuses Bewijs Aansprakelijk	116	7
01-01-2015 – 01-09-2019	Civiel recht	Excuus Bewijs Aansprakelijk	39	0
01-01-2015 – 01-09-2019	Civiel recht	Spijt Bewijs Aansprakelijk	115	1
01-01-2015 – 01-09-2019	Civiel recht	Sorry Bewijs Aansprakelijk	33	0
01-01-2015 – 01-09-2019	Civiel recht	Medeleven Bewijs Aansprakelijk	2	0
01-01-2015 – 01-09-2019	Civiel recht	Berouw Bewijs Aansprakelijk	2	0
01-01-2010 – 01-09-2019	Civiel recht	Excuses aangeboden ¹⁰³ Aansprakelijk	230	3
TOTAAL			559	13

¹⁰¹ Wordt gezocht op zoekwoord 'bewijs', dan geeft www.rechtspraak.nl ook uitspraken in resultaten waarin 'bewijzen' voorkomt.

¹⁰² Wordt gezocht op zoekwoord 'aansprakelijk', dan geeft www.rechtspraak.nl ook uitspraken in resultaten waarin 'aansprakelijkheid' voorkomt.

¹⁰³ Vanzelfsprekend vertonen de zoekresultaten van deze zoekopdracht veel dezelfde uitspraken als de zoekopdracht met de woorden *excuus* en *excuses*. Ook worden dubbele resultaten weergegeven wanneer bijvoorbeeld in een schriftelijk excuus tevens het woord 'spijt' voorkomt. Bovendien geeft deze zoekopdracht dubbele resultaten om het tijdsbestek met vijf jaren overlapt met de voorgaande zoekopdrachten.

Bijlage II – Overzicht onderzochte deelstaten VS

Staat	Jaar	Wetgeving	Partial/Full
Massachusetts	1986	Massachusetts General Laws Annotated Ch 233 23D	Partial
Texas	1999	Texas Revised Civil Practice & Remedies Code Annotated §18.061	Partial
California	2000	California Evidence Code §1160	Partial
Florida	2001	Florida Statutes §90.4026	Partial
Washington	2002	Washington Revised Code Annotated §5.66.010	Partial
Tennessee	2003	Tennessee Code Annotated §409.1	Partial

Bijlage III – Overzicht onderzochte deelstaten Australië

Staat	Jaar	Wetgeving	Partial/Full
New South Wales	2002	Civil Liability Act 2002, ss. 67-69	Full
Australian Capital Territory	2002	Civil Law (Wrongs) Act 2002, ss. 12-14	Full
South Australia	2002	Civil Liability Act 1936, ss. 75	Full
Tasmania	2002	Civil Liability Act 2002, ss. 6-7	Partial
Victoria	2002	Wrongs Act 1958, ss. 14I-J	Partial
Western Australia	2002	Civil Liability Act 2002, ss. 5AF-H	Partial
Northern Territory	2003	Personal Injuries (Liabilities and Damages) Act 2003, ss. 11-13	Partial
Queensland	2003	Civil Liability Act 2003, ss. 72A-D	Full

Bijlage IV – Overzicht onderzochte deelstaten Canada

Staat	Jaar	Wetgeving	Partial/Full
British Columbia	2006	Apology Act, Statutes of British Columbia 2006, c. 19	Full
Saskatchewan	2007	Evidence Act, Statutes of Saskatchewan 2006, c. E-11.2	Full
Alberta	2008	Alberta Evidence Act, Revised Statutes of Alberta 2000, c. A-18, s. 26.1	Full
Manitoba	2008	The Apology Act, Continuing Consolidation of the Statutes of Manitoba, c. A98	Full
Ontario	2009	Ontario Apology Act, Statutes of Ontario 2009, c. 3	Full
Nova Scotia	2009	Apology Act, Statutes of Nova Scotia 2008, c. 34	Full
Newfoundland and Labrador	2009	Apology Act, Statutes of Newfoundland and Labrador 2009, c.A-10.1	Full
Nanavut	2010	Legal treatment of apologies act, Statutes of Nanavut 2010, c. 12	Full
Northwest Territories	2013	Apology Act, Statute of Northwest Territories 2013, c.14	Full

Bijlage V – Overzicht aanwezige elementen per deelstaat per land

Te onderscheiden elementen in verschillende apology laws:¹⁰⁴

1. Een excuus wordt mede begrepen als een erkenning van schuld, in plaats van enkel een uiting van medeleven;
2. Een excuus is geen uitdrukkelijke of impliciete erkenning van schuld;
3. Een excuus is niet relevant voor de vaststelling van schuld of aansprakelijkheid
4. Een excuus is niet toelaatbaar als bewijs voor schuld of aansprakelijkheid

	1	2	3	4
	Excuus mede begrepen als erkenning van schuld	Excuus is geen erkenning van schuld	Excuus is niet relevant in vaststelling	Excuus is niet toelaatbaar als bewijs

VS

Massachusetts				X
Texas				X
California				X
Florida				X
Washington				X
Tennessee				X

AUSTRALIË

New South Wales	X	X	X	X
Australian Capital Territory	X	X	X	X
South Australia	X	X	X	X
Tasmania		X	X	X

¹⁰⁴ Vines, *Social Science Research Network* 12 (2007).

Victoria		X		
Western Australia		X	X	X
Northern Territory				X
Queensland	X	X	X	X

CANADA

British Columbia	X	X	X	X
Saskatchewan	X	X	X	X
Alberta	X	X	X	X
Manitoba	X	X	X	X
Ontario	X	X	X	X
Nova Scotia	X	X	X	X
Newfoundland and Labrador	X	X	X	X
Nanavut	X	X	X	X
Northwest Territories	X	X	X	X

LITERATUURLIJST

Arbel & Kaplan, 90 *Southern California Law Review* 1199 (2017)

Y.A. Arbel & Y. Kaplan, 'Tort Reform through the Backdoor: A Critique of Law & Apologies', 90 *Southern California Law Review* 1199 (2017).

Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-IV 2015/99

A.S. Hartkamp & C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel VI. De verbintenis uit de wet*, Deventer: Wolters Kluwer 2015.

Asser Procesrecht/Asser 3 2017/153

W.D.H. Asser, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Procesrecht. 3. Bewijs*, Deventer: Wolters Kluwer 2017.

Australian Commission on Safety and Quality in Health Care (2013)

Australian Commission on Safety and Quality in Health Care (2013) *Saying sorry: a guide to apologising and expressing regret in open disclosure*, Sydney.

Boonekamp, TvPP 2016/3

R.J.B. Boonekamp, 'Stelplicht en bewijslast (deel 1): de algemene regels en enige toepassingen in het aansprakelijkheids- en schadevergoedingsrecht', *TvPP* 2016/3.

Carrol e.a., *International Bar Association* (Oktober 2015)

R. Carrol, C. To & M. Unger, 'Apology Legislation and its Implications for International Dispute Resolution', *International Bar Association* (Oktober 2015).

Davis, *The Forum: A Tennessee Student Legal Journal: Volume 3: Issue 1, Article 4* (2016)

E.R. Davis, 'I'm Sorry I'm Scared of Litigation: Evaluating the Effectiveness of Apology Laws', *The Forum: A Tennessee Student Legal Journal: Volume 3: Issue 1, Article 4* (2016).

Davis & Gold, *Personality & Individual Differences* (50) 2011

J.R. Davis & G.J. Gold, 'An examination of emotional empathy, attributions of stability, and the link between perceived remorse and forgiveness', *Personality & Individual Differences* (50) 2011, p. 392–397.

Department for Health and Ageing, Government of South Australia (2016)

Department for Health and Ageing, Government of South Australia (2016) *Open Disclosure: Tool 2 – Saying Sorry: A guide to expressing regret during open disclosure.*

Dijck, van, 2018

G. van Dijck, M. Snel & T. van Golen, *Methoden van rechtswetenschappelijk onderzoek*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2018.

Dijck, van, *Oxford Journal of Legal Studies* 2017/1

G. van Dijck, 'The ordered Apology', *Oxford Journal of Legal Studies* 2017/1, p. 562-587.

Dijck, van, *NTBR* 2017/42

G. van Dijck, 'Hebben afgedwongen excuses zin?', *NTBR* 2017/42.

Doorn, van, *NTBR* 2016/21

C.J.M. van Doorn, 'De mensen achter de grote getallen', *NTBR* 2016/21.

Getz, *Uniform Law Conference of Canada* (2007)

R. J. Getz, 'Policy Paper on Apology Legislation', *Uniform Law Conference of Canada* (2007).

Gold & Weiner, *Basic & Applied Psychology* (22) 2000

G.J. Gold & B. Weiner, 'Remorse, confession, group identity, and expectancies about repeating a transgression', *Basic & Applied Psychology* (22) 2000, p. 291-300.

Giesen, *Tort and Insurance Law, Yearbook*, 2008, (49) 53

I. Giesen, 'II. The Burden of Proof and other Procedural Devices in Tort Law', *Tort and Insurance Law, Yearbook*, 2008, (49) 53.

Groot, de, in: *GS Burgerlijke Rechtsvordering*

G. de Groot, commentaar op art. 149 Rv, in: P. Vlas & T.F.E. Tjong Tjin Tai (red.), *Groene Serie Burgerlijke Rechtsvordering*, Deventer: Wolters Kluwer (losbladig en online).

Hall & Wright, 96 *California Law Review* (2008)

M. Hall & R. Wright, R. (2008). Systematic Content Analysis of Judicial Opinions. *California Law Review*, 96(1), 63-122.

Hartlief, *NJB* 2015/2003

T. Hartlief, 'Waar ligt de toekomst van het personenschaderecht?', *NJB* 2015/2003, afl. 40.

Ho & Liu, 8 *J. Empirical Legal Studies* 179, 180 (2001)

B. Ho & E. Liu, 'What's an Apology Worth?: Decomposing the Effect of Apologies on Medical Malpractice Payments Using State Apology Laws', 8 *J. Empirical Legal Studies* 179, 180 (2001).

Ho & Liu, 43 *J. Risk & Uncertainty* 141, 144 nr. 4 (2011)

B. Ho & E. Liu, 'Does Sorry Work?: The Impact of Apology Laws on Medical Malpractice, 43 *J. Risk & Uncertainty* 141, 144 nr. 4 (2011).

Hulst e.a., *WPNR* 2008/6772

F.E. Hulst, K.A.P.C. van Wees, E.M. Uijttenbroek & A.F. Akkermans, 'Excuses in het privaatrecht', *WPNR* 2008/6772.

Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*

K.J.O. Jansen, commentaar op art. 6:162 BW, in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (losbladig en online).

Jonkers, *Adv.bl.* 2019/3

P. Jonkers, 'Empirische kennis als instrument', *Adv.bl.* 2019/3.

Kleefeld, 40 *University of British Columbia Law Review* 769 (2007)

J.C. Kleefeld, 'Thinking Like a Human: British Columbia's Apology Act', 40 *University of British Columbia Law Review* 769 (2007).

Kolder, AV&S 2017/36

A. Kolder, 'Het aansprakelijkheidsrecht van morgen', *AV&S* 2017/36.

Loth & Stegerhoek, AV&S 2016/18

M.A. Loth & L. Stegerhoek, 'Achter het stuur in de bus', *AV&S* 2016/18.

Lukkezen, FD 2019

J. Lukkezen, 'Alleen gemeente excuses werken', *FD* 6 april 2019 (online).

McMichael e.a., 71 *Stanford Law Review* 341 (2019)

B.J. McMichael, R. Lawrence Van Horn & W. Kip Viscusi, "'Sorry" Is Never Enough: How State Apology Laws Fail to Reduce Medical Malpractice Liability Risk', 71 *Stanford Law Review* 341 (2019).

Parlementaire Geschiedenis, TM, Burgerlijk Wetboek 6

Toelichting Meijers, *Parlementaire Geschiedenis Burgerlijk Wetboek 6*, 1981, p. 618 e.v.

Rutgers, in: *GS Burgerlijke Rechtsvordering*

G.R. Rutgers, commentaar op art. 152 Rv, in: P. Vlas & T.F.E. Tjong Tjin Tai (red.), *Groene Serie Burgerlijke Rechtsvordering*, Deventer: Wolters Kluwer (losbladig en online).

Saitta & Hodge, *Pennsylvania Bar Association Quarterly*, 93-110 (juli 2011)

N. Saitta & S.D. Hodge, 'Is it unrealistic to expect a doctor to apologize for an unforeseen medical complication? – a primer on apologies laws', *Pennsylvania Bar Association Quarterly*, 93-110 (juli 2011).

Siems, 2018

M. Siems, *Comparative law*, Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press 2018.

Stoker & Thijssen, *Volkskrant* 29 oktober 2014

E. Stoker & W. Thijssen, 'Excuses verdachte mogen niet tegen hem worden gebruikt' (interview met o.a. G. Corstens), *Volkskrant* 29 oktober 2014 (online).

Verheij, *NTB* 2010, 12

N. Verheij, 'Excuus is geen recht', *NTB* 2012, 12.

Vines, 7 *Sydney Law Review* 483 (2005)

P. Vines, 'Apologising to Avoid Liability: Cynical Civility or Practical Morality?' 7 *Sydney Law Review* 483 (2005).

Vines, *Precedent* issue 115 (2013)

P. Vines, 'The Apology in Civil Liability: Underused and undervalued?', *Precedent* issue 115 (2013).

Vines, *Social Science Research Network* 12 (2007)

P. Vines, 'Apologies and Civil Liability in England, Wales and Scotland: The View from Elsewhere', *Social Science Research Network* 12 (2007).

Wheeler, Deputy Ombudsman, *National Administrative Law Conference* (2013), Canberra

C. Wheeler, Deputy Ombudsman, 'Open disclosure and apology – time for a unified approach', *National Administrative Law Conference* (speech, 2013), Canberra.

Wijntjens, *WPNR* 2016/7092

L.A.B.M. Wijntjens, 'Excuses en aansprakelijkheid: In hoeverre en op welke wijze beïnvloeden excuses het oordeel van de rechter?', *WPNR* 2016/7092.

Zwart-Hink, *NJB* 2017/2032

A. Zwart-Hink, 'Moet wie excuses aanbiedt ook schade vergoeden?', *NJB* 2017/2032.

Zwart-Hink, Akkermans & Van Wees, *University of Western Australia Law Review* 2014/38/1

A. Zwart-Hink, A. Akkermans & K. van Wees, 'Compelled Apologies as a Legal Remedy: Some Thoughts from a Civil Law Jurisdiction', *University of Western Australia Law Review* 2014/38/1, p. 100-122.

JURISPRUDENTIELIJST

Gerechtshof

Gerechtshof 's-Hertogenbosch 27 oktober 2015, ECLI:NL:2015:4333;

Gerechtshof 's-Hertogenbosch 7 mei 2019, ECLI:NL:GHSHE:2019:1683;

Gerechtshof 's-Hertogenbosch 28 mei 2019, ECLI:NL:GHSHE:2019:1996.

Rechtbank

Rechtbank Leeuwarden 27 april 2011, ECLI:NL:RBLEE:2010:BQ3207;

Rechtbank Amsterdam 31 mei 2011, ECLI:NL:RBAMS:2011:BQ6699;

Rechtbank Rotterdam 21 november 2012, ECLI:NL:RBROT:2012:BY4993;

Rechtbank Breda 6 december 2012, ECLI:NL:RBBRE:2012:BY6447;

Rechtbank Oost-Nederland 26 maart 2013, ECLI:NL:RBONE:2013:BZ5500;

Rechtbank Amsterdam 11 maart 2014, ECLI:NL:RBAMS:2014:8771;

Rechtbank Zeeland-West-Brabant 17 juni 2015, ECLI:NL:RBZWB:2015:4010;

Rechtbank Midden-Nederland 21 december 2016, ECLI:NL:RBMNE:2016:6696;

Rechtbank Den Haag 23 januari 2017, ECLI:NL:RBDHA:2017:1103;

Rechtbank Midden-Nederland 16 augustus 2017, ECLI:NL:RBMNE:2017:4114;

Rechtbank Den Haag 21 maart 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:3423;

Rechtbank Den Haag 23 augustus 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:9945;

Rechtbank Overijssel 6 maart 2019, ECLI:NL:RBOVE:2019:1243.